

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ПРОЕКТ USAID «ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ»

**Фінансова грамотність,
фінансова інклюзія та
фінансовий добробут в Україні**

*Червень 2019
Київ, Україна*

ПРОЕКТ USAID «ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ»

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ, ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ ТА ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ В УКРАЇНІ

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Червень 2019 р.
Київ, Україна

Цей звіт підготовлено за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). За зміст цього звіту несе виключну відповідальність Проект USAID «Трансформація фінансового сектору», який виконується компанією DAI Global LLC. Висловлені в цьому звіті погляди не обов'язково збігаються з поглядами USAID чи Уряду США.

© Проект USAID «Трансформація фінансового сектору», червень 2019 р.

ПЕРЕДМОВА

Сприятливе середовище для фінансового сектору будь-якої країни здебільшого ґрунтується на двох головних компонентах: 1) достатність законодавчої, регуляторної та наглядової бази фінансових ринків і 2) рівень довіри населення до фінансових установ та ринкової практики. Якщо над цим замислитися, то вражає, яку велику довіру треба мати, щоб дати комусь гроші в обмін на просту обіцянку повернути їх з відсотками в певний час у майбутньому. Довіра населення, в свою чергу, визначається складною взаємодією змінних: контекстуальні чинники (макроекономічні результати, рівень інфляції та зайнятості); чинники, що характеризують культуру (ставлення й переконання); рівень знань; а також відчуття справедливого ставлення під час здійснення фінансових транзакцій. За останні 10 років значно зросла кількість міжнародних досліджень впливу фінансової грамотності (знання, ставлення, поведінка) на стабільність фінансових систем.

У цьому дослідженні вперше застосовано методикау ОЕСР для порівняння бала України в Індексі фінансової грамотності з балами європейських і сусідніх країн. Індекс складається з 21 запитання про фінансові знання, ставлення та поведінку. Дослідницька компанія InMind провела загальнонаціональне репрезентативне опитування наприкінці грудня 2018 року. Було опитано 2007 респондентів віком від 18 до 79 років. Концепцію опитування підготував Проект USAID «Трансформація фінансового сектору» за активної співпраці та підтримки з боку Національного банку України.

Дослідження має три головні цілі:

- надання детальної інформації про стан фінансової грамотності в Україні, у тому числі визначення стрижневих проблем, які призводять до порівняно низького бала для країни;
- інформування для розробки національної стратегії підвищення фінансової грамотності для України із зазначенням пропозицій щодо цільових аудиторій і планів дій;
- сприяння розумінню зв'язку між фінансовою грамотністю та фінансовим добробутом, а також демонстрація того, що знання, ставлення і звички населення у фінансових питаннях можуть значно впливати на якість життя.

Головний автор цього дослідження – Роберт Дрейк, консультант Проекту «Трансформація фінансового сектору» з Австралії, директор консалтингової фірми SmartSteps, колишній керівник групи з підвищення рівня фінансової грамотності при Комісії з цінних паперів та інвестицій Австралії. Цінну аналітичну, методичну і статистичну підтримку надав український консультант Проекту Михайло Допіра.

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ.....	5
1. ВСТУП.....	9
2. ІНДЕКС ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ.....	11
3. ФІНАНСОВІ ЗНАННЯ	14
4. СТАВЛЕННЯ ДО ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ.....	16
5. ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА	18
6. ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ	22
7. СЕГМЕНТИ АУДИТОРІЇ ОПИТУВАННЯ.....	26
8. ВИСНОВКИ.....	27
Додаток 1. БІБЛІОГРАФІЯ	29
Додаток 2. МЕТОДИКА ОПИТУВАННЯ	30
Додаток 3. Бали ОЕСР – ОСНОВНІ ДЕМОГРАФІЧНІ ВІДМІННОСТІ	32
Додаток 4. Вищий СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	33
4.1 Аналіз за методом головних компонент	33
4.2 Регресія на загальний рівень добробуту	34
4.3 Дерево прийняття рішень.....	35
4.4 Кластерний аналіз	37
Додаток 5. АНКЕТА ДЛЯ ОПИТУВАННЯ	38

РЕЗЮМЕ

Це звіт про результати загальнонаціонального опитування з питань фінансової грамотності, яке проводилось у грудні 2018 року. В опитуванні взяли участь 2 007 українців віком від 18 до 79 років. Анкету було розроблено на основі опитування ОЕСР/Міжнародної мережі фінансової просвіти. Це дало нам змогу обчислити індекс фінансової грамотності ОЕСР для України та порівняти його з тридцятьма (30) іншими країнами. Запитання стосувались таких аспектів:

- фінансова грамотність, зокрема:
 - фінансові знання, *наприклад, розуміння суті відсотків та інфляції,*
 - ставлення, *приміром, надання переваги витрачання грошей проти заощадження,*
 - поведінка, *наприклад, планування, заощадження, отримання порад;*
- користування фінансовими продуктами;
- фінансовий добробут;
- демографічні змінні, *наприклад, вік, дохід, освіта тощо.*

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

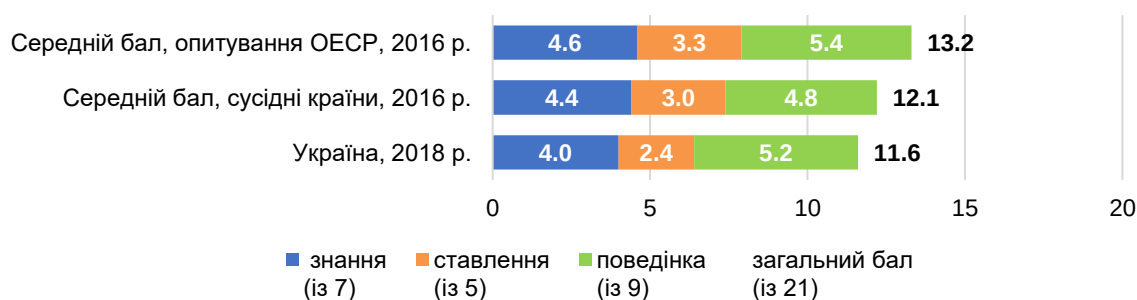
Для тлумачення результатів опитування важливою є соціальна, політична та економічна ситуація в Україні. Населення України становить 42 млн осіб, країна має високий рівень освіти. Відтоді як Україна здобула незалежність 1991 року, її перехід від радянської економіки до європейської ринкової економіки відбувається повільно та з коливаннями. Після періоду економічного зростання на початку 2000-х років Україна зазнала двох серйозних економічних криз. Починаючи з 2014 року з ринку було виведено понад 80 банків з пруденційних причин, а гривня девальвувала з 8 грн за долар США (станом на 1.01.2014) до 24 грн (станом на 31.12.2015). Анексія Криму Росією 2014 року та агресія на Донбасі знизили економічну активність, а перед населенням повстали проблеми безпеки.

Населення України має дуже низький рівень довіри до багатьох установ (зокрема й банків), а законодавство про захист прав споживачів знаходиться у процесі становлення. Ринки страхування, іпотечного кредитування, інвестування та пенсійних накопичень є дуже малими. Українці мають низький рівень доходів, порівнюючи з мешканцями сусідніх країн Східної Європи.

ЗАГАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

За методикою ОЕСР, **загальний індекс фінансової грамотності України** становить 11,6 (із 21). Цей індекс базується на балах за фінансові знання, ставлення та поведінку. Індекс України є на одному рівні з найнижчим значенням серед 30 країн в опитуванні ОЕСР 2016 року, а саме з індексом Польщі (11,6). Результат України є також трохи нижчим, ніж середній показник (12,1) для шести сусідніх країн з низьким та середнім рівнями доходу, у яких проводилось опитування ОЕСР (Білорусь, Грузія, Угорщина, Польща, Російська Федерація, Туреччина). Різниця в результатах між Україною та іншими країнами пояснюється низькими балами за ставлення та знання.

РИС. 1. БАЛИ З ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ОЕСР: ПОРІВНЯННЯ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ

Примітка: Розбіжності у деяких підсумкових значеннях виникають через округлення.

Демографічні відмінності. Загальний індекс фінансової грамотності продемонстрував лише незначні відмінності залежно від статі та типу населеного пункту, але куди більш відмінності залежно від віку, рівнів доходу та освіти. Найбільша відмінність полягала в тому, що найвищі бали були пов'язані з користуванням банківським рахунком. Бали за фінансову грамотність є найнижчими у віковій групі від 18 до 24 років (10,6). Бали за фінансові знання та поведінку значно підвищуються зі збільшенням доходу, але ставлення є однаковим незалежно від рівня доходу.

ФІНАНСОВІ ЗНАННЯ

Лише 43% дорослого населення в Україні правильно відповіли на мінімум п'ять із семи запитань на перевірку знань (що вважається мінімальним цільовим показником) проти показника 56% в усіх країнах, які брали участь в опитуванні ОЕСР у 2016 році, та показника 51% для сусідів України.

- Українці з власного досвіду добре знають, що таке інфляція та як розраховувати знижки в магазинах.
- Рівень знань простих відсотків нижчий, ніж в інших країнах (55% в Україні проти середнього показника 65% для інших країн, які брали участь в опитуванні ОЕСР).
- Низький рівень розуміння того, що обіцянка високого доходу, імовірно, означає високі ризики, робить українців вразливими до шахрайських схем і спекулятивного інвестування.
- Лише 21% опитаних змогли правильно вибрати з короткого списку пропонованих варіантів розмір гарантованої державою суми відшкодування за банківським вкладом (200 000 грн).

СТАВЛЕННЯ ДО ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

В опитуванні ОЕСР використовуються три запитання для того, щоб вивчити ставлення людей у короткостроковій та довгостроковій перспективах. Результати порівняння різних країн вражають: українці більше думають про короткострокову перспективу й більш схильні до витрачання грошей, ніж до заощадження.

РИС. 2. ЧАСТКА ЛЮДЕЙ, ЯКІ НЕ ЗОСЕРЕДЖЕНІ НА КОРОТКОСТРОКОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Низький бал за ставлення до фінансових питань був, на диво, характерний для всіх демографічних груп.

Сплата податків. Опитування показує, що близько половини українців почуваються комфортно, ухиляючись від сплати податків. Наприклад, 48% погодилися б отримувати частину зарплати готівкою («у конверті» – це спосіб ухилення від сплати податків для роботодавців і працівників).

Ставлення до фінансової грамотності. Українці демонструють великий інтерес до фінансової грамотності та її підтримку. Вони прагнуть, щоб діти вчилися розпоряджатися коштами. Наприклад, 70% хотіли б, щоб дітей навчали в школі, як розпоряджатися своїми фінансами.

Обговорення фінансових питань. У громадян України поляризоване ставлення до розмов про гроші. Тоді як 40% опитаних говорять про гроші з родичами та друзями, 41% – ні. Це важливо, оскільки важко підвищити фінансову грамотність, якщо людям незручно говорити про гроші.

ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА

Середній **бал за фінансову поведінку** в Україні становить 5,2 (за шкалою від 0 до 9). Він вищий, ніж у сусідніх країнах (4,8), але нижчий за середній бал 5,4 тридцяти країн, що брали участь в опитуванні ОЕСР 2016 року. Існує велика різниця в сумі балів за фінансову поведінку між людьми, які користуються банківським рахунком (6,1), і людьми, що не користуються банківським рахунком (4,9).

Здійснення заощаджень. 61% опитаних мають заощадження, зроблені певним чином. Проте для багатьох респондентів термін «здійснення заощаджень» має короткострокове значення. 52% сказали, що вони заощадили гроші, зберігаючи їх у своєму гаманці або готівкою вдома. Тільки 12% українців сказали, що вони заощадили, переказуючи гроші на вкладний (депозитний) рахунок у банку. З-поміж тих, хто має заощадження на вкладному (депозитному) рахунку, більше половини також зберігали

заощадження вдома. Це свідчить про дуже міцну **культуру** надання переваги готівці та уникнення відносин із банками.

Фінансові цілі. Близько половини дорослого населення (48%) має фінансові цілі. Найпоширеніші з них: освіта (18%), будівництво або придбання житла (17%) і ремонт/поліпшення житла (15%).

Зведення кінців з кінцями. Одне з головних питань про фінансову поведінку стосувалося дій людей, коли їхні витрати перевищують доходи. За останні 12 місяців близько 30% усього населення мали розрив між доходами та витратами й «вирішили» цю проблему за допомогою позик або відстрочення платежів за борговими зобов'язаннями.

КОРИСТУВАННЯ ФІНАНСОВИМИ ПРОДУКТАМИ

Рівень користування фінансовими продуктами в Україні є низьким. Лише 60% респондентів сказали, що вони за останні два роки користувались певним видом фінансового продукту.

Низький рівень користування банківськими рахунками та іншими фінансовими продуктами призводить до серйозних наслідків. Люди з більшою вірогідністю ефективніше заощаджують кошти, коли зберігають їх на рахунку в банку, ніж у гаманці або вдома, де є більша спокуса їх витратити. Готівкова економіка означає, що банки мають менше коштів для кредитування інвестиційної діяльності чи придбання активів, що перешкоджає економічному зростанню країни.

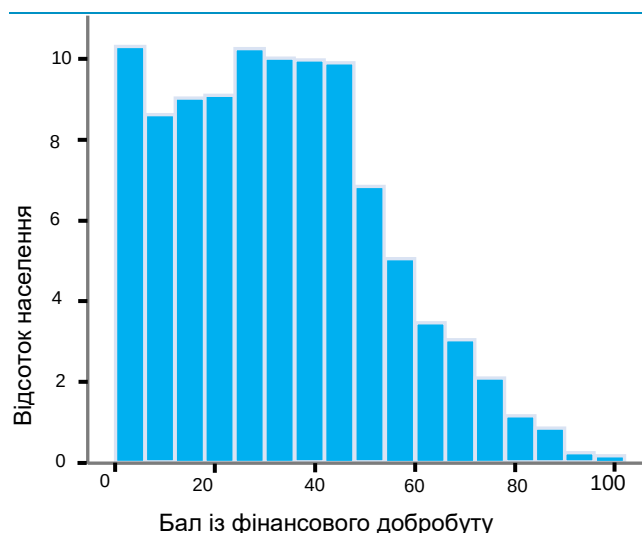
ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ

У світлі інноваційних тенденцій у міжнародних дослідженнях під час опитування було поставлено низку запитань щодо фінансового добробуту. Фінансова грамотність є одним із чинників, які сприяють поліпшенню фінансового добробуту людини.

Унаслідок опитування було з'ясовано, що понад 60% українців вважають рівень свого добробуту низьким (часто дуже низьким). Наприклад, 67% респондентів відчували: *«Мій фінансовий стан обмежує мою здатність робити те, що важливо для мене»*. 58% респондентів сказали, що їхній сім'ї важко дозволити собі базові речі (їжа та/або одяг).

Така негативна оцінка фінансового добробуту поширена серед населення, причому як міського, так і сільського. Рівень добробуту значно нижчий у людей віком старше 60 років. Як і очікувалось, показники добробуту є нижчими у людей із нижчим рівнем особистого або сімейного доходу. Проте навіть 59% респондентів із рівнем доходу вище середнього (більше 5 000 грн на місяць) зазначають, що фінанси завжди або часто контролюють їхнє життя.

РИС. 3. БАЛ ІЗ ФІНАНСОВОГО ДОБРОБУТУ: УКРАЇНА

Українці відчують значний стрес через проблеми з грошима. 75% турбуються через оплату звичайних повсякденних витрат. Здається, що більшість сімей ледве зводять кінці з кінцями.

Українці мають малий запас міцності для подолання фінансових проблем у майбутньому. Лише 30% респондентів сказали, що вони можуть покрити великі витрати, еквівалентні їхнім щомісячним доходам, без запозичення коштів або звернення по допомогу до родичів, друзів.

У рамках дослідження було вивчено, як оцінити загальний рівень фінансового добробуту в Україні. Дослідження показало: дев'ять запитань з анкети можна було використати для розрахування бала з фінансового добробуту за шкалою від 0 до 100.

На графіку показано велику групу українців з низьким рівнем фінансового добробуту.

Середній бал із фінансового добробуту – 32, причому 25% людей мають менше 16 балів.

Особистий і сімейний дохід найбільше впливають на фінансовий добробут. Однак у дослідженні також визначено чинники фінансової грамотності, що значно впливають на добробут людей (із будь-яким рівнем доходу). Ці чинники включають відсутність позик для повсякденних потреб, широкі фінансові знання та орієнтування на більш тривалий строк (думати про завтрашній день і заощаджувати, а не витратити кошти й жити сьогоднішнім днем).

СЕГМЕНТИ АУДИТОРІЇ ОПИТУВАННЯ

Дослідження демонструє наявність п'яти широких груп у складі населення України. Ці «сегменти аудиторії опитування» корисні для планування комунікаційних кампаній. Такі групи включають «студентів» (4% населення), «зразкові сім'ї» (35%), «сім'ї у скрутному становищі» (20%), «сім'ї у більш комфортному становищі» (18%), «старше покоління» (26%).

ВИСНОВКИ

Це дослідження містить важливу інформацію про стан фінансової грамотності, рівень користування фінансовими послугами (інклюзія) й добробуту в Україні та пропонує напрямки для вжиття заходів.

Індекс фінансової грамотності України є на одному рівні з найнижчим значенням серед 30 країн в опитуванні ОЕСР, а саме з індексом Польщі. Він є нижчим, ніж у інших найближчих сусідів. Це переконливо свідчить про те, що програми з фінансової грамотності повинні стати в Україні пріоритетом.

Рівень фінансового добробуту українців низький, при цьому багато українських сімей ледве зводять кінці з кінцями. Для України як для країни з низьким для Європи рівнем доходу, дохід є вирішальним чинником для загального фінансового добробуту населення. Але дослідження свідчить про те, що, незалежно від рівня доходу, на добробут також впливає **поведінка** людей по відношенню до грошей (уникнення позик для фінансування повсякденних потреб), їхнє **ставлення** (чи зосереджують вони увагу на короткостроковій перспективі та витратах або на довгостроковій перспективі й заощадженнях) і їхні широкі фінансові **знання**.

Програми з підвищення рівня фінансової грамотності мають містити «м'які» питання, що стосуються культури в суспільстві, а саме: щодо турботи про завтрашній день та готовності обговорювати фінансові питання. Рівень фінансової грамотності найнижчий у віковій групі 18-24 років. Це указує на те, що пріоритетними можуть стати ініціативи з фінансової грамотності для підлітків і молоді. Українці рішуче підтримують викладання фінансової грамотності у школах.

В Україні низький рівень користування банківськими рахунками та рівень формальних заощаджень. Частково це можна вирішити за допомогою підвищення рівня фінансової грамотності (особливо ставлення щодо орієнтування на більш довгострокову перспективу і планування заощаджень), але лише цього недостатньо. З огляду на минулі фінансові кризи, відсутність довіри серед широких верств населення й культуру готівкових розрахунків, українським банкам також потрібно завоювати довіру людей. Також необхідні дієве законодавство про захист прав споживачів та ефективний пруденційний нагляд за банками.

Щоб змінити визначені у дослідженні ставлення й поведінку українців, треба проводити масштабну інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення, акцентуючи на позитивних перетвореннях, які така зміна може привнести щодо якості життя. Порівняння з іншими країнами показує, що для покращення ситуації Україні треба зробити ще дуже багато.

1. ВСТУП

МЕТА ОПИТУВАННЯ

Цей звіт присвячено загальнонаціональному опитуванню з фінансової грамотності, яке проводилося в Україні у грудні 2018 року. Опитування оцінює:

- загальний рівень фінансової грамотності українців, зокрема фінансові знання, поведінку та ставлення;
- обізнаність із фінансовими продуктами й користування ними;
- рівень фінансового добробуту;
- обізнаність із захистом прав споживачів фінансових послуг;
- демографічні відмінності, наприклад, за рівнем доходу, віком та статтю.

Звіт можна використати для таких цілей:

- наведення доказів необхідності заходів з підвищення фінансової грамотності, захисту прав споживачів і фінансової інклюзії;
- визначення пріоритетів та цільових груп для національної стратегії підвищення фінансової грамотності;
- окреслення пріоритетів і цільових груп для проектів із фінансової інклюзії;
- з'ясування базових показників для порівняння з показниками ефективності реалізації майбутніх проектів.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Хоча фінансова грамотність і фінансова інклюзія є глобальними світовими проблемами, соціальна, політична та економічна ситуація в Україні наділяє їх певними унікальними рисами. При тлумаченні результатів опитування важливо розуміти цей контекст.

Населення України становить 42 мільйони осіб, країна має багаті сільськогосподарські угіддя, промислову базу й міцну систему освіти. До проголошення незалежності 1991 року держава входила до складу Радянського Союзу. Перехід України до європейської ринкової економіки відбувається повільно та з коливаннями. Загалом фінансові й державні установи в Україні слабкі, а економічну та політичну владу зосереджено в руках олігархів. Наявний низький рівень дотримання законодавства (верховенства права), населення не має довіри до судової системи, а корупція лишається серйозною проблемою. Після періоду економічного зростання на початку 2000-х років Україна зазнала низку серйозних економічних криз, зокрема в 2008–2009 та 2014–2015 роках.

З 2014 року з ринку було виведено понад 80 банків з пруденційних причин¹, і вклади фізичних осіб в таких банках були недоступні протягом певного часу. Розмір гарантованої суми відшкодування для фізичних осіб становить 200 000 грн, і кошти в межах цієї суми було повернено, а решта була, фактично, втрачена. Гривня девальвувала з 8 грн за долар США (станом на 1.01.2014) до 24 грн (станом на 31.12.2015), що значно зменшило купівельну спроможність заощаджень. У 2015 році інфляція становила 43%, а у 2018 році вона зменшилась до 9,8%² (що за західними стандартами все ж залишається високим рівнем). За 12-місячними депозитами банки пропонують домогосподарствам у середньому 15,7% річних для гривневих вкладів і 3,6% для вкладів у доларах США³. Законодавство про захист прав споживачів та процедури правозастосування щодо фінансових послуг знаходяться у процесі становлення.

Анексія Криму Росією 2014 року та агресія на Донбасі знизили економічну активність, а перед населенням повстали проблеми безпеки.

Власний досвід унаслідок цих подій підвищив рівень невпевненості українців у майбутньому та їхню недовіру. Населення дуже мало довіряє багатьом установам, у тому числі Уряду, засобам масової інформації, судам, податковим органам і фінансовим установам⁴. Низка опитувань, проведених Фондом гарантування, свідчить про те, що після кризи 2014-2015 року

¹ За даними НБУ (<http://badbanks.bank.gov.ua/>) за період з 1.01.2014 року кількість банків зменшилась зі 180 до 76. Декілька банків добровільно покинули ринок або приєдналися до інших банків тощо, і один з найбільших банків, що був у приватній власності, було націоналізовано.

² Національний банк України. Інфляційний звіт, квітень 2019 р.

³ Національний банк України. Огляд банків, лютий 2019 р.

⁴ Ел. ресурс: <http://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=678>

довіра до банків різко впала⁵. Під час опитування 2017 року лише 6% респондентів заявили, що цілком довіряють державним банкам, а 4% – приватним («трохи довіряють»: 29% – державним банкам та 17% – приватним)⁶. За оцінками фахівців, тіньова економіка (де ухиляються від сплати податків) становить 32% всієї економіки країни⁷.

Українці мають низький рівень доходів, порівнюючи з громадянами сусідніх країн Східної Європи⁸. У квітні 2018 року середня заробітна плата в Україні становила 8 480 грн (312 дол. США) на місяць⁹.

МЕТОДИКА ОПИТУВАННЯ

Опитування проводила маркетингова дослідницька компанія InMind з 10 до 28 грудня 2018 року методом інтерв'ю «обличчя до обличчя». Середня тривалість одного інтерв'ю становила 40 хвилин. Опитування охоплювало всі регіони України, крім АР Крим, територій Донецької та Луганської областей, непідконтрольних Уряду України.

Формування вибірки учасників віком від 18 до 79 років відбувалось за випадковим методом. Остаточний розмір вибірки становив 2007 учасників. За такої вибірки похибка не перевищує +/- 2,2%. Вибірка є репрезентативною для структури загального населення України за регіонами, статтю, віком і розміром населених пунктів.

Опитування базувалося на анкеті, розробленій Організацією економічного співробітництва та розвитку / Міжнародною мережею фінансової просвіти (OECD/INFE)¹⁰. Це дало змогу обчислити індекс фінансової грамотності за методикою ОЕСР і порівняти Україну з 30 іншими країнами. Анкету було доповнено запитаннями на замовлення Національного банку України та запитаннями з минулих досліджень. Опитування охоплювало такі теми:

- **фінансова поведінка** (наприклад, планування, заощадження, порівняння продуктів, звернення за консультацією, обговорення фінансових питань);
- **ставлення до фінансових питань** (наприклад, уподобання: витрати чи заощадження, коротко- або довгострокове мислення);
- **знання фінансових питань та питань захисту прав споживачів** (наприклад, базові поняття: відсоток, інфляція, ризик/дохід, диверсифікація, гарантована сума відшкодування за вкладами в банках);
- **сприйняття населенням власного рівня фінансового добробуту** (наприклад, рівні задоволення, стрес, відчуття контролю, здатність зводити кінці з кінцями);
- **знання фінансових продуктів і користування ними** (наприклад, користування банківським рахунком, інвестиції, де зберігаються заощадження);
- **демографія** (наприклад, вік, дохід, освіта, регіон).

Докладну методику опитування подано у Додатку 2, анкету – у Додатку 5.

Це третє опитування з фінансової грамотності в Україні, два попередні було проведено у 2010 та 2017 роках¹¹. Але, щоб анкета відповідала формату ОЕСР, запитання були в деяких аспектах змінені порівняно з минулими опитуваннями. Також 2018 року дещо відрізнялась вибірка населення:

- 2010 року було опитано лише мешканців великих міст (а не малих міст або селищ);
- 2017 року опитування охоплювало і міське, і сільське населення, але лише тих, хто сказав, що користувався хоча б однією фінансовою послугою.

Отож, у цьому звіті немає порівняння з результатами минулих опитувань, оскільки відмінності в результатах переважно віддзеркалюють відмінності у формуванні вибірки та формулюванні запитань.

⁵ Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (2018 р.). Відсоток осіб, які «не довіряють банкам», стрімко збільшився з 19% у 2015 році до 53% у 2017 році.

⁶ USAID (2018 р.) *Громадська думка, пенсійна реформа та ставлення до пенсії в Україні*.

⁷ Ел. ресурс: <https://www.kyivpost.com/business/shadow-economy-level-in-ukraine-falls-to-32-percent-in-jan-sept-2018.html>

⁸ Ел. ресурс: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.ADJ.NNTY.PC.CD>

⁹ Квітень 2018 р. // Ел. ресурс:

http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2018/soes/engl/osep/osep_04_2018_e.pdf

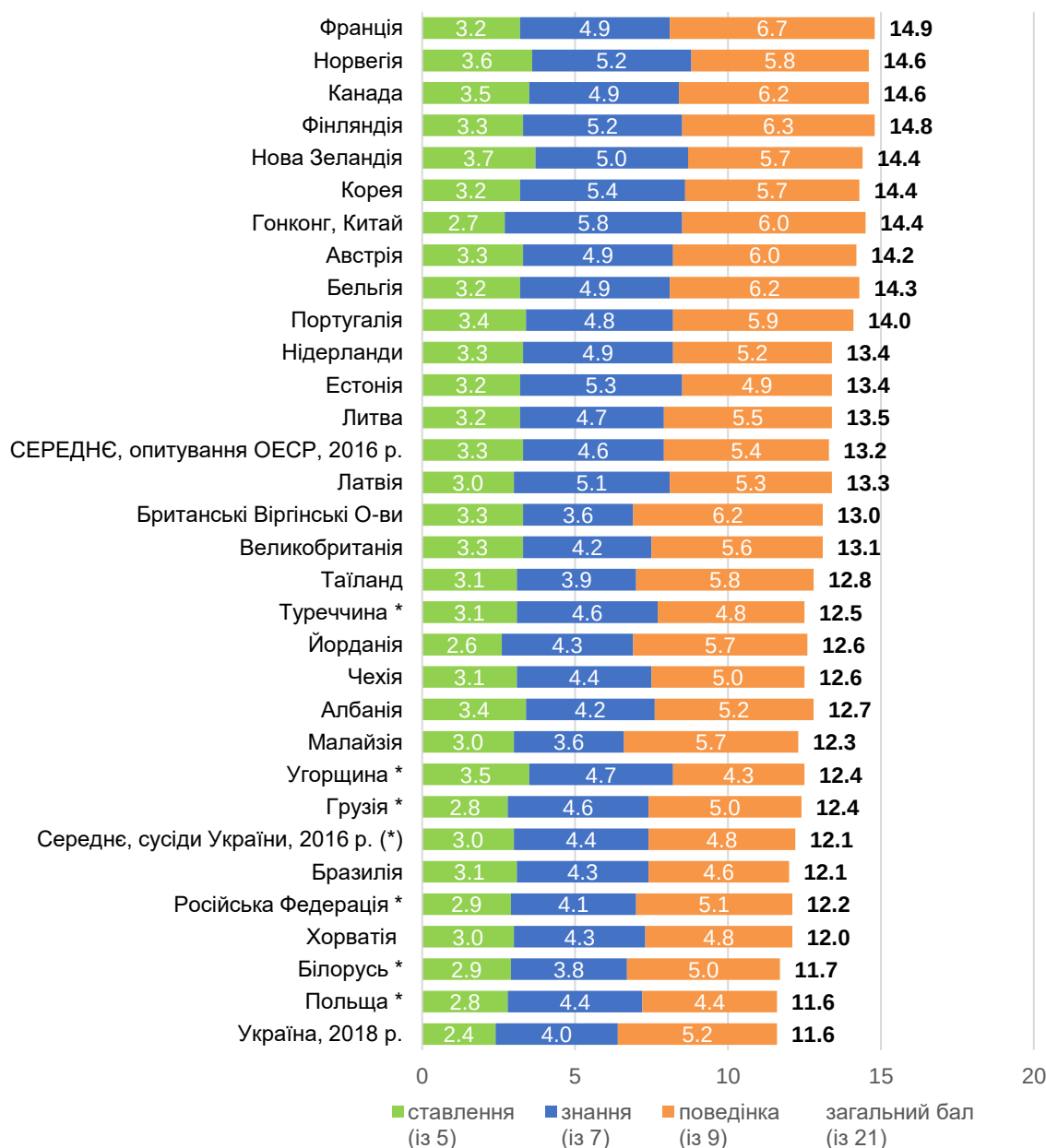
¹⁰ OECD/INFE *International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, 2016* (Міжнародне опитування з метою оцінювання сфер компетентності дорослого населення з фінансової грамотності, яке провела ОЕСР/Міжнародна мережа фінансової просвіти).

¹¹ Див. бібліографію у Додатку 1.

2. ІНДЕКС ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Формат проведеного у 2018 році опитування дає змогу обчислити Індекс фінансової грамотності ОЕСР. За його допомогою можна порівняти Україну з 30 країнами, у яких було проведено опитування за методикою ОЕСР у 2016 році. Індекс фінансової грамотності ОЕСР обчислюється на основі 5 запитань щодо ставлення, 7 запитань щодо знань та 9 запитань щодо поведінки. Кожному запитанню було присвоєно однакову питому вагу, що в сумі становить 21 бал. Для зручності порівняння бал було перетворено на відсотки¹².

РИС. 4. ІНДЕКС ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ОЕСР: ПОРІВНЯННЯ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ

Примітка: Розбіжності у деяких підсумкових значеннях виникають через округлення.

Загальний індекс фінансової грамотності України (у відсотках) становить 55%. Індекс України є на одному рівні з найнижчим значенням серед 30 країн в опитуванні ОЕСР 2016 року, а саме з індексом Польщі. Результат України також є трохи нижчим за середнє значення 58% серед шести сусідніх країн

¹² Докладну методику обчислення індексу подано в публікації *OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, 2016* (Міжнародне опитування з метою оцінювання сфер компетентності дорослого населення з фінансової грамотності, яке провела ОЕСР/Міжнародна мережа фінансової просвіти).

з низьким і середнім рівнями доходу, які брали участь в опитуванні ОЕСР (Білорусь, Грузія, Угорщина, Польща, Російська Федерація, Туреччина).

Різниця між індексом України та більшістю інших країн пояснюється нижчими результатами за такими компонентами як «ставлення до фінансових питань» і «фінансові знання». Бал з фінансової поведінки є близьким до середнього значення.

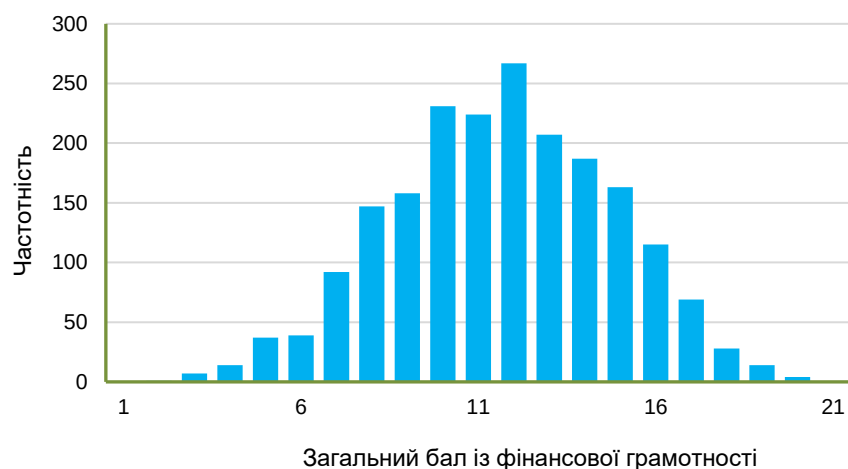
- Бал України за **ставлення до фінансових питань** значно нижчий за бали сусідів та середнє значення всіх країн.
- Бал України за **фінансові знання** нижчий за бали сусідів і значно нижчий за середнє значення всіх країн.
- Бал України за **фінансову поведінку** вищий, ніж у сусідів, і лише трохи нижчий за середнє значення всіх країн.

Таблиця 1. Індекс фінансової грамотності: порівняння країн за компонентами

Компонент	Україна, 2018 р.	Середнє значення сусідів України, 2016 р.	Середнє значення країн в опитуванні ОЕСР, 2016 р.
Знання (із 7)	4,0	4,4	4,6
Поведінка (із 9)	5,2	4,8	5,4
Ставлення (із 5)	2,4	3,0	3,3
Загальний бал із фінансової грамотності (із 21)	11,6	12,1	13,2
Загальний індекс фінансової грамотності (у відсотках)	55%	58%	63%

Діапазон балів в Україні має досить широкий розкид. Це свідчить про те, що багато людей можуть значно поліпшити свої результати.

РИС. 5. ДІАПАЗОН ЗАГАЛЬНИХ БАЛІВ ІЗ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ: УКРАЇНА

ДЕМОГРАФІЧНІ ВІДМІННОСТІ В ІНДЕКСІ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Загальний індекс фінансової грамотності показав лише невеликі відмінності за такими характеристиками, як стать та тип населеного пункту (місто/село), і більш значні відмінності за віком, рівнем доходу та освітою. Найбільша відмінність стосується користування банківським рахунком. Узагальнені статистичні дані показників фінансової грамотності за головними демографічними параметрами подано в *Додатку 3*.

Стать. Розрив між чоловіками та жінками виявився незначним (11,5 та 11,7). Дані відрізняються від результатів більшості країн ОЕСР, де чоловіки випереджають жінок.

Вік. Найнижчий бал із фінансової грамотності зафіксовано у віковій групі 18-24 років (10,6), найвищий – у групі 25-34 років (12,1), середній – у групі 35-59 років (11,9), дещо нижчий у групі старше 60 років (11,2).

Дохід. Більш високий бал із фінансової грамотності пов'язаний із більш високим фінансовим доходом. Ставлення в усіх групах за рівнем доходу однакове, але поведінка та знання значно відрізняються.

Таблиця 2. Індекс фінансової грамотності за особистим доходом

Компонент індексу	Особистий місячний дохід (грн)		
	до 3 000	3,001 – 5,000	понад 5 000
Ставлення до фінансових питань (із 5)	2,4	2,4	2,4
Фінансова поведінка (із 9)	4,9	5,2	5,8
Фінансові знання (із 7)	3,8	4,1	4,5
Індекс фінансової грамотності (із 21)	11,1	11,6	12,7

Освіта. Чим вищий рівень освіти, тим вищий бал фінансової грамотності. Загальний бал осіб із середньою освітою становить 10,4, осіб із середньою спеціальною освітою (технікум) – 11,4, а осіб із вищою освітою – 12,5. Найбільшими були відмінності у знаннях і поведінці.

Регіон. Значні відмінності очевидні також у розрізі регіонів. У Центральному та Північних регіонах бал із фінансової грамотності був вищий, а в Південному регіоні – нижчий.

Таблиця 3. Індекс фінансової грамотності в розрізі регіонів

	Регіон				
	Центральний	Північний	Південний	Західний	Східний
Індекс фінансової грамотності (із 21)	12,4	12,2	10,8	11,1	11,8

Кореляційний аналіз показує, що в Україні слабо корелюються знання, ставлення та поведінка. Ставлення і знання не корелюються взагалі. Слабка кореляція спостерігається між поведінкою та як знаннями, так і ставленням. Це свідчить, що ці конкретні елементи знань та ставлення з опитування ОЕСР не є визначальними чинниками для поведінки.

Таблиця 4. Кореляція між компонентами бала з фінансової грамотності

	Знання	Ставлення	Поведінка
Знання	1		
Ставлення	-0,05*	1	
Поведінка	0,27**	0,16**	1

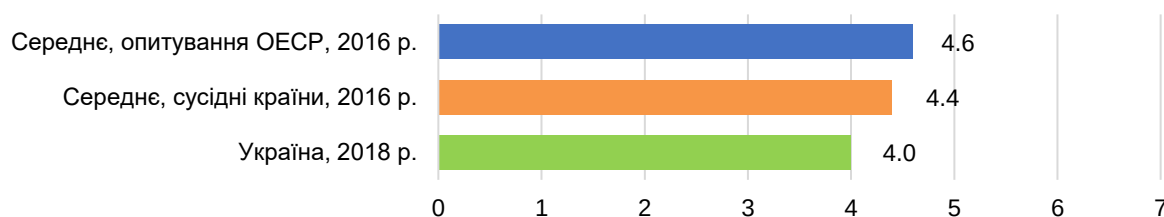
Коефіцієнт кореляції Пірсона.

** = значний при рівні 99%. * = значний при рівні 95%.

3. ФІНАНСОВІ ЗНАННЯ

Анкета містила 18 запитань про фінансові знання, 7 з індексу ОЕСР та 11 інших запитань. За методикою ОЕСР, бал **фінансових знань** в Україні нижчий, ніж у сусідніх країнах та ніж середній для країн, які брали участь в опитуванні ОЕСР.

РИС. 6. БАЛ ЗА ЗНАННЯ: ПОРІВНЯННЯ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ

(за шкалою від 0 до 7)

43% дорослого населення в Україні правильно відповіло на мінімум п'ять із семи запитань на перевірку знань (що вважається мінімальним цільовим показником) проти показника 56% в усіх країнах, які брали участь в опитуванні ОЕСР у 2016 році, та показника 51% для сусідів України.

Спираючись на власний досвід, українці дуже гарно знають, що таке інфляція. Вони погано розуміють, що обіцянки високого доходу ймовірно пов'язані з високим ризиком, тому стають жертвами фінансових афер та спекулятивних інвестицій.

Рівень знання складного відсотку нижчий, ніж в інших країнах. Ймовірна причина – мало українців отримують суттєві відсотки за своїми банківськими вкладами. Знання про відсоткові ставки та диверсифікацію можуть бути головним чинником, що спонукатиме населення заощаджувати кошти на вкладних (депозитних) рахунках у банках.

Таблиця 5. Результати відповідей на запитання про знання в індексі ОЕСР: за країнами

	Україна 2018 р. % правильних відповідей	Країни в опитуванні ОЕСР 2016 р. середній % правильних відповідей
Визначення інфляції	84%	78%
Відсотки, сплачені за кредитом	63%	85%
Ризик та дохід	60%	81%
Вартість грошей у часі	59%	63%
Диверсифікація	57%	64%
Розрахунок відсотків плюс основна сума	55%	58%
Складний відсоток за 5 років	42%	42%

Деякі відмінності у загальному балі за фінансові знання спричинені демографічними чинниками.

Середні бали за знання в Україні є трохи вищими у тих, хто має більш високий дохід, вищу освіту, та проживає у містах. Значних відмінностей у знаннях залежно від статі не виявлено.

Фінансові знання набагато вищі у тій частині населення, що за останні два роки користувалась банківським рахунком, порівняно з тими, хто ним не користувався.

Таблиця 6. Результати відповідей на запитання про знання в індексі ОЕСР: за користуванням банківським рахунком

	Україна 2018 р. – люди, які користуються банківським рахунком % правильних відповідей	Україна 2018 р. – люди, які не користуються банківським рахунком % правильних відповідей
Визначення інфляції	92%	80%
Відсотки, сплачені за кредитом	71%	61%
Ризик та дохід	70%	57%
Вартість грошей у часі	72%	55%
Диверсифікація	64%	54%
Розрахунок відсотків плюс основна сума	70%	51%
Складний відсоток за 5 років	46%	40%

Різниця у рівні знань за таким чинником, як користування/некористування банківським рахунком, більша, ніж за іншими демографічними змінними.

Запитання, на яке не може відповісти опитування – це характер та напрямок причинного зв'язку. Люди, імовірно, користуються банківським рахунком, тому що вони розуміють такі поняття як «відсотки» та «інфляція»? Чи люди знають більше про відсотки та інфляцію, тому що користуються банківським рахунком? Можливо, поєднання того й іншого?

Громадяни України продемонстрували, що мають навички підрахунку знижок при купівлі товарів. На запитання:

«Припустимо, що Ви побачили телевізор однакової моделі у двох різних магазинах. Його базова роздрібна ціна становить 10 000 грн. Один магазин запропонував знижку на суму 1 500 грн, а інший – на 10%. Які умови вигідніші: знижка на суму 1 500 грн чи на 10%?» –

правильно відповіли 78% опитаних. Це засвідчує високий рівень базових математичних навичок, які застосовуються для розв'язання знайомої задачі.

Про іноземну валюту українців не запитували. Населення заощаджує долари США та євро, в Україні дуже багато пунктів обміну валют. Імовірно, що рівень знань про обмін валют досить високий.

ЗНАННЯ ГАРАНТОВАНОЇ СУМИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗА БАНКІВСЬКИМ ВКЛАДОМ

Інше запитання перевіряло знання гарантованої суми відшкодування:

«Якщо громадянин України має вклад у звичайному українському недержавному банку і цей банк визнається неплатоспроможним та ліквідується, чи знаєте Ви, яка максимальна сума вкладу підлягає відшкодуванню вкладнику?»

Лише 21% населення вибрали з короткого списку правильну відповідь (200 тис. грн). 50% сказали, що не знають, а 8% уважали, що повернення банківських вкладів гарантується в повному розмірі¹³. Серед людей, які за останні два роки користувались банківськими рахунками, 31% обрали правильну відповідь, 12% були переконані, що гарантії немає, 7% вважали, що розмір гарантії не обмежено, а 41% сказали, що не знають.

Лише 23% знали, що повернення вкладів у кредитних спілках не гарантується. Більшість осіб відверто зізнались, що розміру гарантованої суми не знають.

САМООЦІНКА ФІНАНСОВИХ ЗНАНЬ

Самооцінка фінансових знань досить слабка. Більшість людей вважають, що їхній рівень знань середній, навіть коли це не так. Важливо, що 58% осіб із балом фінансових знань, що є нижчим за середній, вважали, що мають знання як мінімум середнього рівня. З цього випливає, що людям невідомо, як мало вони знають.

¹³ Для порівняння, в опитуванні, що проводив Фонд гарантування вкладів фізичних осіб у грудні 2017 року, близько половини з 52% респондентів, які знають про Фонд, обрали із короткого списку варіантів правильну гарантовану суму. Див. Дослідження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (2018 р.) у бібліографії Додатку 1.

4. СТАВЛЕННЯ ДО ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

Щоб оцінити ставлення респондентів до грошей та планування майбутнього, у методиці ОЕСР використано три твердження:

«Я, як правило, живу сьогоднішнім днем, а завтра буде завтра.»

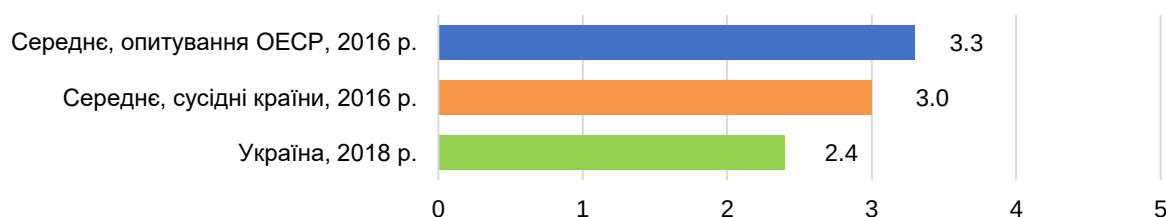
Мені більше подобається витратити гроші, ніж заощаджувати їх на довгострокову перспективу.

Гроші існують, щоб їх витратити».

Можна було вибрати від 1 «повністю згоден» до 5 «повністю не згоден». Для розрахунку бала за ставлення до фінансових питань, за методикою ОЕСР, використовувалось середнє значення за цими трьома запитаннями.

Середній бал в Україні становив 2,4 (за шкалою від 1 до 5). Бал за ставлення до фінансових питань в Україні виявився нижчим, ніж у сусідніх країнах (3,0), та значно нижчим, ніж середній показник серед 30 країн в опитуванні ОЕСР 2016 року (3,3).

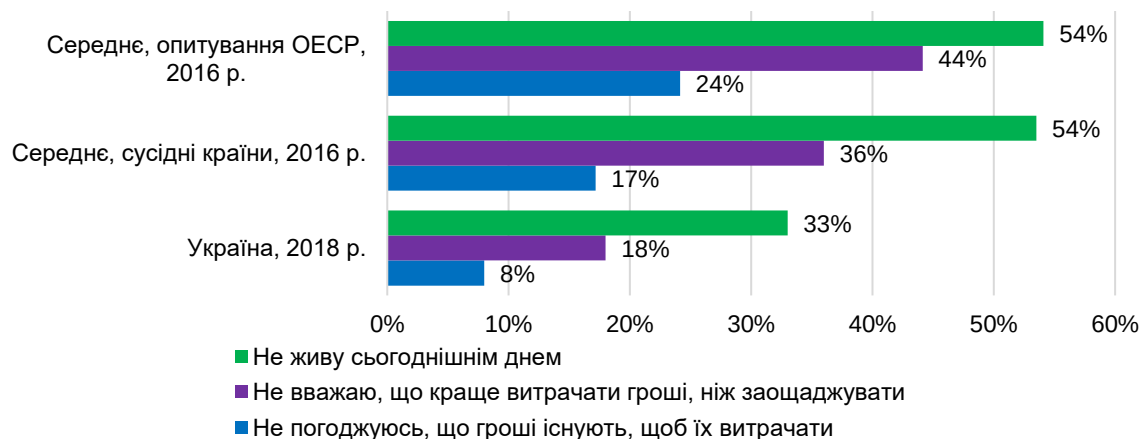
РИС. 7. БАЛ ЗА СТАВЛЕННЯ: ПОРІВНЯННЯ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ

(за шкалою від 1 до 5)

Відмінності у відповідях на ці три запитання між країнами виявились різкими. У наведеній нижче діаграмі показано відсоток людей, які не зосереджені на короткостроковій перспективі.

РИС. 8. ЧАСТКА ЛЮДЕЙ, ЯКІ НЕ ЗОСЕРЕДЖЕНІ НА КОРОТКОСТРОКОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

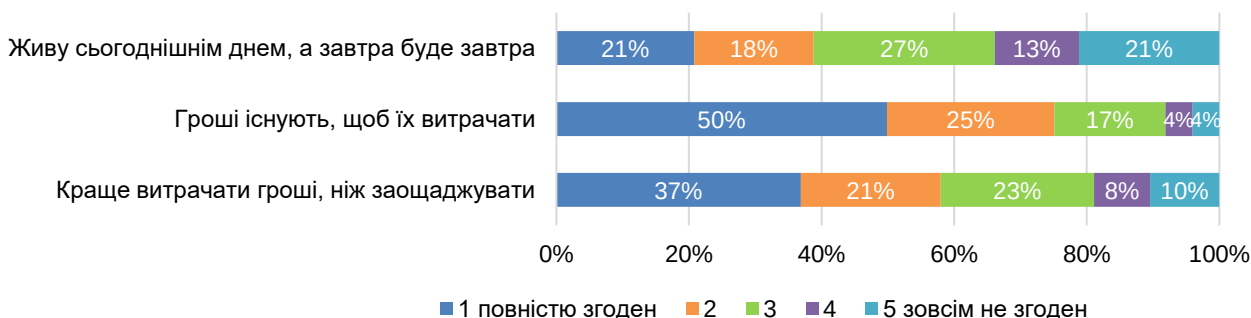

Низький бал за ставлення до фінансових питань (2,4) був, на диво, характерний для всіх демографічних груп. Значних відмінностей не виявлено ані за статтю, ані за віком, ані за особистим доходом, ані за сімейним доходом, ані за освітою, ані за типом населеного пункту (місто/село), ані за фактом користування банківським рахунком¹⁴. У Південному регіоні бал ставлення до фінансових питань був трохи нижчий (середнє = 2,0).

Окремі запитання демонструють чітко окреслене ставлення на користь короткострокової перспективи, а не довгострокової, та на користь витрачання, а не заощадження. Таке ставлення українських респондентів зумовлене хаотичним характером економічного зростання та двома фінансовими кризами за попередні п'ятнадцять років. В Україні кажуть: «Два роки їмо, один голодуємо».

¹⁴ Регресійний аналіз показує демографічні чинники, які пояснюють лише 6% варіативності в індексі ставлення до фінансових питань.

РИС. 9. СТАВЛЕННЯ: ЧАСОВЕ ОРІЄНТУВАННЯ

СПЛАТА ПОДАТКІВ

Результати опитування свідчать про те, що близько половини громадян України не заперечують, щоб ухилитися від сплати податків¹⁵. Наприклад, поширеним способом ухилення від сплати податків для працівників та роботодавця є виплата частини заробітної плати готівкою («у конвертах»). Проте переважна більшість людей хочуть бачити, як витрачаються їхні податки. Таке ставлення українців до «держави» контрастує з їхнім бажанням справедливого ставлення до касира у магазині. Ставлення до сплати податків також може бути пов'язане із загальним низьким рівнем довіри до державних органів і фінансових установ.

Таблиця 7. Ставлення до сплати податків та справедливості

	% згоден	% не згоден
Якщо касир у магазині дав мені забагато решти, я можу залишити її собі	14%	68%
Якщо є можливість уникнути сплати податків, цим варто скористатися	41%	38%
Ви погодитесь, якщо роботодавець запропонує Вам отримати частину Вашої зарплати в конверті	48%	33%
Для мене важливо розуміти, на що витрачаються гроші з податків	77%	9%

Примітка: не показано % нейтральних відповідей або тих, хто не прийняв рішення.

СТАВЛЕННЯ ДО ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Громадяни України дуже цікавляться фінансовою грамотністю та підтримують її. Люди прагнуть, щоб діти навчилися розпоряджатися своїми грошима.

Таблиця 8. Ставлення до фінансової грамотності

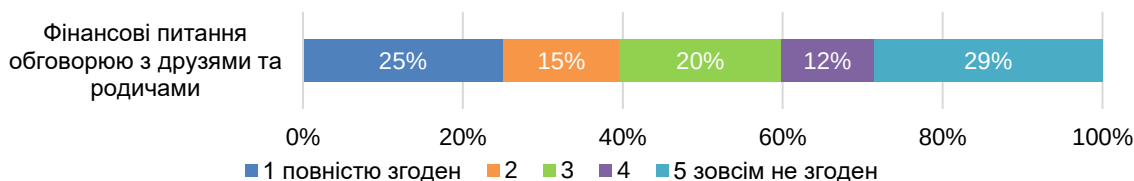
	% згоден	% не згоден
Мені цікаво дізнатися більше про те, як краще розпоряджатися своїми фінансами	61%	15%
Батьки мають навчити дітей розпоряджатися грошима	91%	3%
Дітей мають навчати розпоряджатися своїми грошима в школі	70%	13%

Примітка: не показано % нейтральних відповідей або тих, хто не прийняв рішення.

ОБГОВОРЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

Громадяни України демонструють полярне ставлення до обговорення фінансових питань. Хоча 40% обговорюють фінансові питання з родичами та друзями, 41% цього не роблять. Це важливо, оскільки обговорення з родичами та друзями – основний спосіб формування цілей, планування витрат, отримання мотивації для заощадження та фінансової поради або інформації.

РИС. 10. СТАВЛЕННЯ ДО ОБГОВОРЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

¹⁵ За офіційними оцінками, частка тіньової економіки у структурі ВВП становить 32% (Григоренко, 2018 р.).

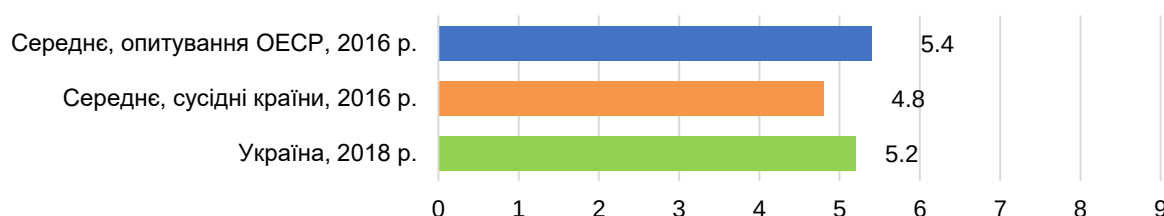
5. ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА

Опитування охоплює вісім тем, які використовуються для розрахунку бала фінансової поведінки за методикою ОЕСР, та дев'ять інших запитань про поведінку. Теми для бала ОЕСР:

- Особа розпоряджається грошима домогосподарства, ТА домогосподарство займається складанням бюджету.
- Особа здійснює формальні заощадження.
- Згоден: Перш ніж щось купити, я ретельно обмірковую, чи можу собі дозволити таку покупку.
- Згоден: Свої рахунки сплачую вчасно.
- Згоден: Ретельно контролюю свої фінансові справи.
- Згоден: Ставлю довгострокові фінансові цілі та прагну їх досягати.
- Брав кредити, щоб звести кінці з кінцями.
- При купівлі порівнюю фінансові продукти (1 бал за спробу порівняти, 2 бали за більш ретельне порівняння).

Середній бал за фінансову поведінку в Україні становив 5,2 за шкалою від 0 до 9. Бал України за фінансову поведінку виявився вищим, ніж у сусідніх країнах (4,8), але трохи нижчим, ніж середній показник (5,4) для 30 країн за результатами опитування ОЕСР 2016 року.

РИС. 11. БАЛ ЗА ПОВЕДІНКУ: ПОРІВНЯННЯ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ

(за шкалою від 0 до 9)

ДЕМОГРАФІЧНІ ВІДМІННОСТІ У ФІНАНСОВІЙ ПОВЕДІНЦІ

Порівняно із середнім балом 5,2, бал за фінансову поведінку нижчий у віковій групі від 18 до 24 років (4,5), у осіб з особистим доходом менше 3 000 грн на місяць (4,9) та у населення Південного регіону (4,8). Регресійний аналіз показує, що демографічні чинники пояснюють лише 14% варіативності балів за фінансову поведінку.

Між балами за фінансову поведінку осіб, які користуються банківським рахунком (середній бал 6,1), та особами, які не користуються банківським рахунком (середній бал 4,9), є значний розрив.

ЗАОЩАДЖЕННЯ

Таблиця 9. Заощадження у фінансових установах: за країнами

Країна	Відсоток
Чехія	45%
Польща	33%
Болгарія	28%
Угорщина	24%
Туреччина	23%
Білорусь	22%
Румунія	14%
Російська Федерація	14%
Україна	13%
Грузія	5%

Серед осіб віком понад 15 років.

Джерело: Опитування «Фіндекс»

Світового банку, 2017 р.¹⁶

Респондентів запитали, чи робили вони заощадження упродовж попередніх 12 місяців. 61% відповіли, що робили такі заощадження певними способами. Однак, імовірно, що «заощадження» багато опитаних можуть розуміти у короткостроковому значенні. 52% респондентів сказали, що заощаджують гроші у своєму гаманці або у вигляді готівки, яку зберігають удома¹⁷. Зберігання заощаджень удома – поширене явище в Україні¹⁸.

Лише 12% громадян сказали, що вони зберігають заощадження на вкладних (депозитних) рахунках у банках. Ці дані практично збігаються з даними Світового банку, згідно з якими 13% українців мали заощадження у фінансових установах. Цей показник є нижчий, ніж майже у всіх сусідніх країнах (див. Таблицю 9). З-поміж тих, хто зберігає заощадження на рахунку в банку, більше половини також має заощадження вдома. Це свідчить про дуже міцну культуру надання переваги готівці та уникнення відносин із банками.

¹⁶ Опитування, що провів Світовий банк, є подібним, але не тотожним опитуванню в Україні.

¹⁷ Аналогічної інформації для порівняння відсотку «заощаджень удома» з інших країн мало. За результатами одного з опитувань, цей показник у Грузії становить 28%.

¹⁸ В українському опитуванні 2018 року було запитання про спосіб заощадження, який респонденти вважають найбільш прийнятним. Найчастіше відповідали так: готівкова іноземна валюта – 39%; готівкова гривня – 32%; нічого

Щодо довгострокового заощадження, то лише 11% осіб висловили впевненість у тому, що зробили гарну справу в частині фінансового планування своєї пенсії. Серед осіб, що заробляють понад 10 000 грн на місяць (вище середнього доходу), лише 19% почувалися впевнено. За умов, коли більшість людей планують розраховувати на державну пенсію (невелику), мало хто використовує продукти пенсійного заощадження, а більшість – ледве зводять кінці з кінцями.

ФІНАНСОВІ ЦІЛІ

Фінансову ціль має близько половини дорослого населення (48%). Серед осіб віком понад 60 років відсоток тих, хто встановлює для себе такі цілі, менший (28%). Найбільш поширені фінансові цілі:

- *Освіта*. Цю мету ставлять 18% опитаних: 27% серед вікової групи від 18 до 24 років (імовірно, для себе) та 28% серед вікової групи від 35 до 44 років (імовірно, для своїх дітей).
- *Будівництво або придбання житла*. Цю мету ставлять 17% опитаних, але серед молодшої групи цей відсоток вищий: 28% серед осіб віком від 18 до 24 років, 23% серед осіб віком від 25 до 34 років.
- *Ремонт/поліпшення житла* – цю мету ставлять 15% опитаних, але серед групи осіб віком від 45 до 59 цей показник становить 23%.

Дії, спрямовані на реалізацію поставлених цілей:

Пошук додаткового доходу	50%
Скорочення витрат	42%
Підготовка плану дій	31%
Заощадження	30%

37% опитаних погоджуються із твердженням «Ставлю довгострокові фінансові цілі та прагну їх досягати». Інші ставлять цілі, які більше схожі на сподівання або мрії.

ЗВОДИТИ КІНЦІ З КІНЦЯМИ

Одне з основних запитань про фінансову поведінку стосувалося дій людей, коли їхні витрати перевищують доходи. Це актуальна ситуація для України, оскільки велика частина населення зазнає фінансових труднощів (див. розділ «Фінансовий добробут» нижче).

58% опитаних сказали, що іноді (протягом попередніх 12 місяців) їхній дохід не покривав витрат. Це не лише проблема низького доходу: 48% людей з особистим доходом понад 5 000 грн на місяць також стикалися з цією проблемою.

З-поміж тих, кому не вистачало доходу, щоб покрити витрати, частина вирішувала проблему за допомогою запозичення коштів або відстрочення погашення боргів (30% загального населення). Позичали переважно у родичів і друзів, але дехто користувався кредитними картками або брав короткострокові кредити. Інша частина вдавалася виключно до зменшення витрат або отримання додаткового доходу. За умов збільшення пропозиції кредитних ресурсів (особливо короткострокових дорогих кредитів до зарплати) така поведінка може призвести до постійного зростання боргів.

50% опитаних сказали, що не завжди сплачують свої рахунки вчасно. Найбільш поширені рахунки: орендна плата, газ та електроенергія.

УВАГА ДО ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

Відповіді на три твердження, об'єднані в одну групу, вказують на те, що більшість громадян України приділяють фінансам велику увагу.

– 18%; строковий депозит або вкладний рахунок у банку – 12%, нерухомість – 12%. Див. USAID (2018 р.) *Громадська думка, пенсійна реформа та ставлення до пенсії в Україні*.

Таблиця 10. Увага до фінансових питань

	% згодних (повністю чи частково)
Я постійно стежу за моїми фінансовими справами	71%
Перш ніж щось купити, я ретельно обмірковую, чи можу собі дозволити таку покупку	82%
Я вчасно сплачую свої рахунки	73%

82% опитаних зазначили, що виконали низку дій для контролю за своїми витратами.

Таблиця 11. Дії для контролю за бюджетом

Дія	%
Планувати доходи та витрати	70%
Робити записи про витрати	19%
Тримати гроші для сплати рахунків окремо від грошей на щоденні витрати	27%
Робити записи про майбутні рахунки, щоб їх не пропустити	7%
Користуватися банківським додатком або інструментом управління грошовими коштами, щоб відстежувати витрати	6%
Налаштовувати автоматичні платежі для регулярних витрат	2%
НІЧОГО НЕ РОБИТИ	18%
<i>(можливо зазначити декілька відповідей)</i>	

ПРИДБАННЯ ФІНАНСОВИХ ПРОДУКТІВ

Коли останнім часом виникала потреба придбати фінансовий продукт, більшість людей порівнювали різні варіанти.

45% опитаних розглядали пропозиції різних компаній, а 14% – різні пропозиції однієї компанії.

Джерела інформації, які найбільше вплинули на їхні рішення:

Рекомендація родичів або друзів	45%
Інформація від співробітників банку	33%
Інформаційні ресурси з порівняння якості та цін	17%
Рекомендація незалежного фінансового консультанта	15%

Це показує потенціал нових незалежних джерел інформації, яким люди довірятимуть, оскільки зараз вони покладаються на друзів та родичів, однак їхні фінансові знання можуть бути недостатніми. Наявні в Україні інструменти порівняння фінансових продуктів не регулюються, а інформація в них часто суперечлива та недостовірна.

Дуже мало людей повідомили про проблеми з фінансовими продуктами за попередні два роки (наприклад, афера, шахрайство, відмова в обслуговуванні). Найпоширенішою проблемою (про яку люди знали) були високі комісії за грошові перекази, але про це повідомили лише 3% опитаних.

КОРИСТУВАННЯ ФІНАНСОВИМИ ПРОДУКТАМИ

Таблиця 12. Кількість використаних фінансових продуктів

Кількість використаних фінансових продуктів	Відсоток
Не користувались	40%
1	29%
2	19%
3+	12%

Рівень користування фінансовими продуктами в Україні низький. Лише 60% опитаних сказали, що вони користувались за два попередні роки певним фінансовим продуктом. Цікаво, що згідно з даними Світового банку 63% українців мають рахунок у фінансовій установі. Можливо, що частина респондентів не усвідомлює, що вони, насправді, мають банківський рахунок, зокрема, для соціальних виплат.

Хоча більшість людей принаймні чули про основні фінансові продукти, користуються ними набагато менше. Це свідчить про те, що головною перешкодою на шляху до фінансової інклюзії є не відсутність обізнаності споживачів, а, можливо, відсутність належних продуктів, низька довіра споживачів, надто висока ціна або невизнання споживачами переваг таких продуктів.

Таблиця 13. Особи, які мають рахунок у фінансовій установі: за країнами

Країна	Відсоток
Польща	87%
Білорусь	81%
Чехія	81%
Російська Федерація	76%
Угорщина	75%
Болгарія	72%
Туреччина	69%
Україна	63%
Грузія	61%
Румунія	58%

Серед осіб віком понад 15 років.

Джерело: Опитування «Фіндекс»

Світового банку, 2017 р.

Низький рівень користування банківськими рахунками та іншими фінансовими продуктами призводить до серйозних наслідків: по-перше, гроші заощаджуються більш ефективно, якщо вони накопичуються на банківському рахунку, а не зберігаються в гаманці або вдома, де є велика спокуса їх витратити; по-друге, за готівкової економіки банкам лишається менше ресурсів для кредитування інвестиційної діяльності, іпотеки, придбання житла, автомобілів або відкриття бізнесу.

6. ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ

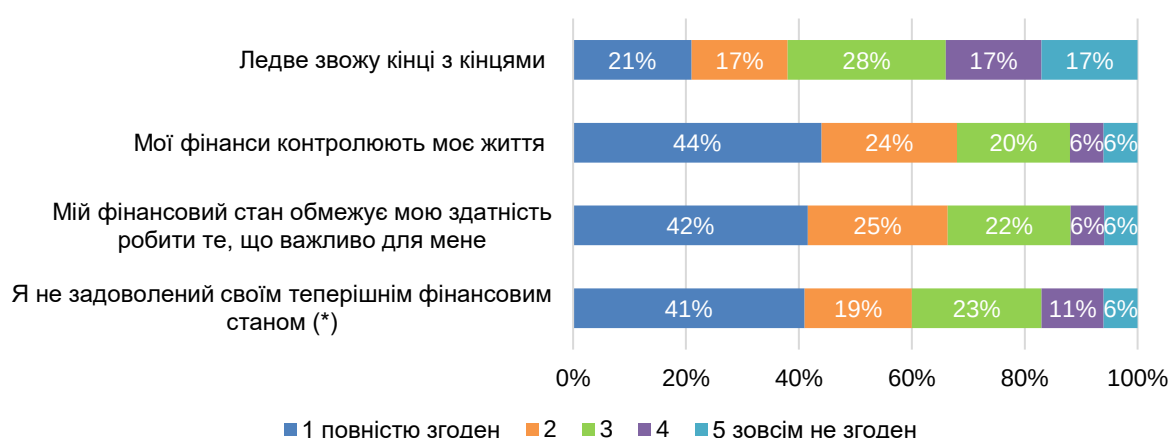
В опитуванні містилась низка запитань про фінансовий добробут – аспект якості життя громадян. Фінансова грамотність – це один із чинників, що підвищує фінансовий добробут людини, разом з іншими чинниками, як-от її дохід і зовнішнє середовище (економічне, соціальне, політичне; фінансова система тощо). Фінансова грамотність та фінансова інклюзія не є самоцілями; вони важливі, тому що потенційно сприяють поліпшенню фінансового добробуту.

У першому розділі подано результати відповідей на запитання про особистий добробут. У другому – розглядається оцінка загального добробуту. Останній розділ присвячено дослідженню чинників, пов'язаних із підвищенням рівня добробуту.

СПРИЙНЯТТЯ ЗАГАЛЬНОГО РІВНЯ ФІНАНСОВОГО ДОБРОБУТУ

Понад 60% українців вважають рівень свого добробуту низьким (часто надзвичайно низьким) у трьох із чотирьох аспектів. Ці оцінки відображають, як питання грошей впливають на їхні дії та відчуття.

РИС. 12. СПРИЙНЯТТЯ ЗАГАЛЬНОГО РІВНЯ ФІНАНСОВОГО ДОБРОБУТУ

(*) Порівняно із запитанням в анкеті напрямок шкали змінено, щоб вона відповідала негативному куту запитань.

Таке переважно негативне сприйняття поширене серед населення й однаково відчувається як у містах, так і в селах. Але є певні відхилення. Рівень добробуту набагато нижчий для осіб старше 60 років та дещо нижчий у Південному регіоні. Як можна очікувати, показники добробуту нижчі в осіб з низьким особистим та сімейним доходом. Але навіть серед осіб з рівнем доходу вище середнього (> 5 000 грн на місяць) 59% зазначають, що їхні фінанси завжди або часто контролюють їхнє життя.

Жінки трохи частіше, ніж чоловіки, відзначають: «Мої фінанси контролюють моє життя» та «Мій фінансовий стан обмежує мою здатність робити те, що важливо для мене».

ЗДАТНІСТЬ ВИКОНУВАТИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

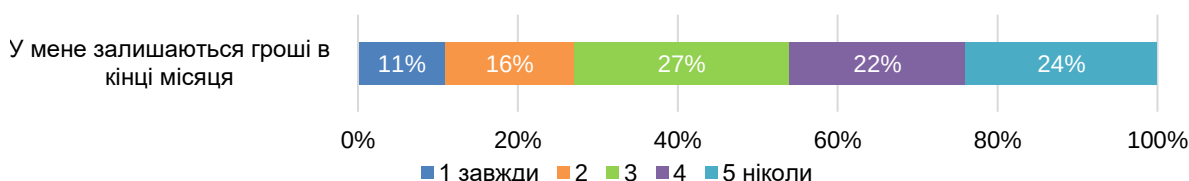
В анкеті було три запитання про здатність людей виконувати свої фінансові зобов'язання. 58% опитаних сказали, що іноді (протягом попередніх 12 місяців) доходи не покривали їхні витрати. 58% респондентів також зазначили, що їхній сім'ї/домогосподарству важко задовольнити базові потреби (їжу та/або одяг).

Таблиця 14. Дохід/купівельна спроможність домогосподарства

	%
Ледве зводимо кінці з кінцями	8%
Не вистачає коштів навіть на їжу	9%
Вистачає коштів на їжу, але придбання одягу викликає фінансові труднощі	41%
Вистачає коштів на їжу та одяг	43%

Інший аспект фінансового добробуту – фінансовий і психологічний комфорт. Є значні варіації щодо того, як часто у людей залишаються гроші в кінці місяця.

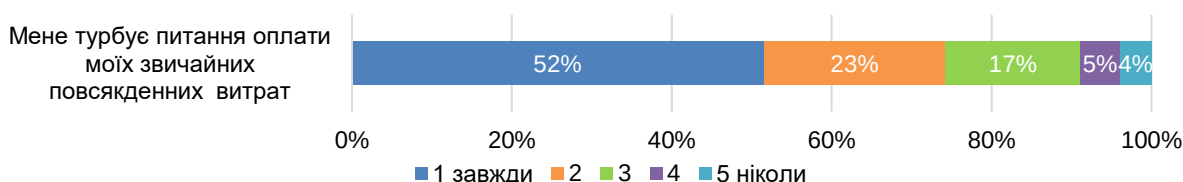
РИС. 13. ГРОШІ, ЩО ЗАЛИШАЮТЬСЯ В КІНЦІ МІСЯЦЯ

Це має високий ступінь кореляції з доходом¹⁹, але він не може цілком пояснити результат. Серед людей, які заробляють менше 3 000 грн на місяць, у 67% ніколи не залишається грошей в кінці місяця, а якщо залишаються, то рідко. Але навіть у людей, які заробляють понад 5 000 грн на місяць, така ситуація трапляється у 26%.

Опитування показує, що через фінансові проблеми громадяни України відчувають великий стрес.

РИС. 14. СТУРБОВАНІСТЬ ЩОДО ЩОДЕННИХ ВИТРАТ

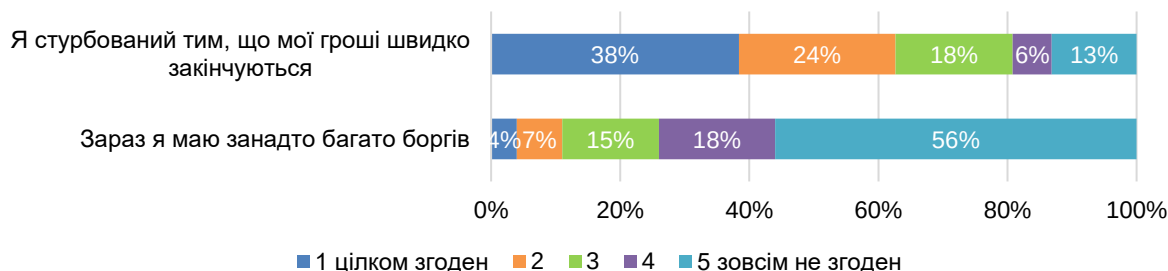
ЗАПАС МІЦНОСТІ НА МАЙБУТНЄ

Одним з аспектів добробуту є запас міцності людей для вирішення потенційних фінансових проблем у майбутньому.

Респондентів запитали: «Якщо Ви особисто зіткнетесь з великою витратою сьогодні – яка є еквівалентом Вашого місячного доходу – чи змогли б Ви сплатити за неї, не позичаючи гроші та не звертаючись за допомогою до сім'ї чи друзів?» Лише 30% опитаних сказали, що можуть покрити таку велику витрату.

Більшість опитаних (62%) були стурбовані тим, що їхні гроші швидко закінчуються. Люди відчували, що вони здатні сплатити наявні борги; лише 11% опитаних вважали, що мають надто великий борг.

РИС. 15. ЗАПАС МІЦНОСТІ НА МАЙБУТНЄ

РОЗРАХУНОК БАЛА ЗАГАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО ДОБРОБУТУ

Під час проведення дослідження було вивчено спосіб оцінки загального фінансового добробуту в Україні. До цього аналогічні дослідження проводили в Австралії, Новій Зеландії, Норвегії, Сполучених Штатах Америки і Канаді²⁰.

¹⁹ Категорія особистого доходу: кореляція (В) = 0.28; категорія сімейного доходу: кореляція В = 0.30; ставлення «витрачати, а не заощаджувати»: кореляція В = 0.14

²⁰ Див. бібліографію у Додатку 1.

Опитування в Україні висвітлює важливі питання фінансового добробуту та дає змогу вивчити, як фінансова грамотність сприяє поліпшенню добробуту. Але, оскільки до анкети не було можливості внести повний набір запитань про добробут, це дослідження є лише попереднім.

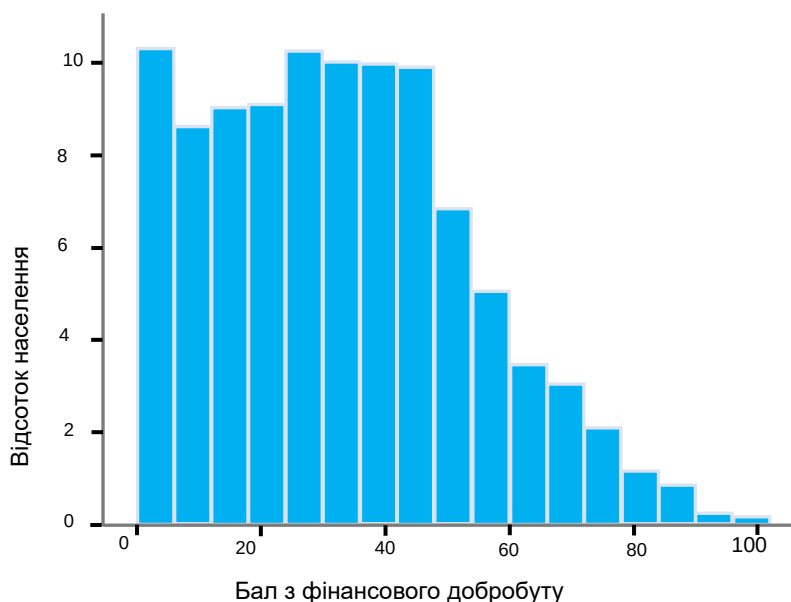
Опитування в інших країнах показали, що фінансовий добробут складається з таких чинників:

- виконання зобов'язань;
- фінансовий комфорт;
- запас міцності на майбутнє.

Імовірно, аналогічні чинники наявні також в Україні, але за допомогою досліджень це раніше не було перевірено.

Щоб визначити дев'ять змінних, які є чинниками загального «фінансового добробуту», було проведено аналіз за методом головних компонент (див. *Додаток 4.1*). Ці дев'ять запитань анкети потім було використано для оцінки загального бала фінансового добробуту за шкалою від 0 до 100. При обчисленні загального показника фінансового добробуту кожну змінну було зважено відповідно до її важливості для компоненти (див. методику в *Додатку 4.1*).

РИС. 16. РОЗПОДІЛ БАЛІВ ФІНАНСОВОГО ДОБРОБУТУ: УКРАЇНА

Діаграма показує велику групу українців із низьким рівнем фінансового добробуту.

Серединний бал – 32, причому 25% опитаних набрали менше 16.

Щоб вивчити, як кожен із чинників фінансової грамотності та демографічних чинників корелює із загальним добробутом (якщо всі інші чинники залишаються незмінними) було проведено регресійний аналіз. За допомогою моделі вдалося пояснити 50% варіативності у загальному добробуті. Методику та детальні результати подано у *Додатку 4.2*.

Визначальним чинником був дохід. Разом особистий та сімейний дохід мають коефіцієнт 0,43. Отож, можна спрогнозувати, що в разі збільшення доходу на 1 відсотковий пункт у спектрі рівнів доходу загальний фінансовий добробут підвищиться на 0,43 відсоткових пункти.

Підвищення фінансового добробуту пов'язане з такими чинниками фінансової грамотності: уникнення поганого використання кредиту (0,17), самооцінка фінансових знань (0,14) (замінник широких фінансових знань) та орієнтування на більш довгострокову перспективу (0,13) – прагнення дбати про завтрашній день, а не лише жити днем сьогоднішнім.

Одним з несподіваних результатів опитування в Україні стало те, що обмеження витрат («Перш ніж щось купити, я ретельно обмірковую, чи можу собі дозволити таку покупку») асоціюється з низьким рівнем фінансового добробуту (0,23). У інших країнах – навпаки. Імовірно, таке ставлення населення є результатом низького рівня фінансового добробуту (коли люди з низьким рівнем доходу мусять купувати предмети першої необхідності), а не його причиною.

Наявна сильна кореляція між фінансовим добробутом та доходом, що не дивно для країни з низьким рівнем доходів. Для досягнення більш високого рівня фінансового добробуту Україні необхідні більш високі та стабільні зростання ВВП і підвищення доходів домогосподарств. Важливим результатом дослідження стало встановлення впливу фінансової поведінки й часового орієнтування (для будь-якого рівня доходу), що вимагає подальшого вивчення та вжиття потрібних заходів.

Порівняймо: в Австралії дохід домогосподарства пояснює лише 7% відмінностей у фінансовому добробуті. Дві конкретні моделі поведінки – формальні заощадження та відсутність позик для

повсякденних потреб – пояснюють 35% відмінностей у загальному рівні фінансового добробуту людей²¹.

РІЗНІ ВПЛИВИ НА ДОБРОБУТ

З метою вивчення, які різні чинники мають найзначніший вплив на фінансовий добробут різних груп населення, було застосовано аналіз за методом дерева прийняття рішень (див. *Додаток 4.3*). Під таким кутом це рідко розглядається у міжнародних порівняльних дослідженнях.

Для людей із високим та низьким рівнями доходу чинники будуть різними. У всій вибірці середній індекс добробуту становить 33.

- Для людей із низьким рівнем доходу (особистий рівень доходу < 3 000 грн на місяць) середній бал добробуту становить 13. Основним чинником, який впливає на їхній добробут, є наявність контролю за витратами.
- Для групи з найвищим рівнем доходу (особистий дохід: від 10 001 грн до 20 000 грн на місяць) середній бал добробуту становить 41. Головний чинник – це кредити для повсякденних потреб. Люди, які часто беруть кредити, мають середній бал 36, а ті, хто бере кредити не так часто (або зовсім не бере), мають середній бал 47.

²¹ Див. ANZ (2018) Financial Wellbeing in Australia.

7. СЕГМЕНТИ АУДИТОРІЇ ОПИТУВАННЯ

При вжитті заходів для підвищення рівня фінансової грамотності, інклюзії або добробуту важливо розуміти різні групи населення, з якими необхідно працювати. Треба планувати ідеї та канали комунікації, актуальні для конкретної групи. Певні групи населення можна зробити пріоритетними.

Для визначення сегментів аудиторії опитування було проведено кластерний аналіз. Цей аналіз виявив п'ять широких груп у структурі населення України (на основі змінних дослідження). Ці групи відповідають моделі життєвого циклу. Для зручності кожній групі було присвоєно назву. Методику кластерного аналізу та статистичні дані подано у *Додатку 4.4*.

«СТУДЕНТИ»

Молодь віком до 24 років, зазвичай студенти. Часто живуть із батьками. Відчувають фінансовий комфорт та загалом мають високий рівень фінансового добробуту завдяки більш високому сімейному доходу. Вони належать до тих, хто найбільше задоволений своїм фінансовим станом, навіть якщо їхні фінансові можливості обмежені. Рівень фінансової грамотності низький, причому бали за знання, ставлення та поведінку менше серединних. У центрі уваги витрати, а не заощадження (Група 5: 4% населення).

«ЗРАЗКОВІ СІМ'Ї»

Люди віком від 25 до 45 років, які працюють та мають дітей. Вони мають трохи вищий рівень доходу, зводять кінці з кінцями й не беруть кредитів для повсякденних потреб. Virізняються запасом фінансової міцності та найвищим рівнем фінансового добробуту. Мають найвищий бал із фінансової грамотності, причому бали за фінансову поведінку набагато вищі, ніж у інших (Група 4: 35% населення).

«СІМ'Ї У СКРУТНОМУ СТАНОВИЩІ»

Люди переважно віком від 25 до 45 років. Низький рівень фінансового добробуту, не відчують фінансового комфорту, мають відносно низький дохід, ледве зводять кінці з кінцями. Загальний бал фінансової грамотності вище середнього, але найнижчий бал за ставлення. Добре планування, як використати дохід, але висока ймовірність того, що для того щоб звести кінці з кінцями, ці люди візьмуть кредит. Рівень освіти вище середнього (Група 3: 20% населення).

«СІМ'Ї У БІЛЬШ КОМФОРТНОМУ СТАНОВИЩІ»

Люди здебільшого віком від 27 до 50 років, працюють, мають трохи вищий рівень доходу. Вищий рівень фінансового добробуту, відчують фінансовий комфорт, але мають низький запас міцності на майбутнє. Низькі бали за поведінку та знання (Група 1: 18% населення).

«СТАРШЕ ПОКОЛІННЯ»

Літні люди віком понад 55 років, переважно на пенсії. Вони мають найнижчий рівень доходу і найнижчий рівень фінансового добробуту, ледве зводять кінці з кінцями. Але їхній бал фінансової грамотності, за методикою ОЕСР, наближається до серединного і вони демонструють гарні фінансові звички: виконують свої зобов'язання, вчасно сплачують рахунки. У цій групі найбільша частка людей, у яких залишаються гроші в кінці місяця (Група 2: 26% населення).

8. ВИСНОВКИ

Цей звіт містить великий обсяг цінної інформації про рівень фінансової грамотності в Україні. У ньому проаналізовано зв'язок між фінансовою грамотністю і використанням фінансових продуктів, а також відмінності та спільні риси у фінансовій компетентності громадян України. Дослідження фінансового добробуту дає змогу зрозуміти, як фінансові знання, ставлення й поведінка пов'язані з фінансовим добробутом і поліпшенням якості життя.

Аналіз результатів дослідження вказує на заходи, які можна вжити для поліпшення фінансової грамотності, фінансової інклюзії та загального фінансового добробуту.

У країні з відносно низьким для Європи доходом саме дохід є вирішальним чинником загального фінансового добробуту населення. Але дослідження свідчить про те, що при будь-якому доході на добробут також впливає **поведінка** людей щодо грошей (уникнення залучення кредитів для повсякденних потреб), їхнє **ставлення** (чи зосереджують вони увагу на короткостроковій перспективі та витратах або на довгостроковій перспективі й заощадженнях) та їхні фінансові **знання**. Переважна більшість українців набагато більше орієнтовані на короткострокову, ніж на довгострокову, перспективу і на витрати, ніж на заощадження.

Уперше в Україні опитування було проведено за методикою ОЕСР, що дає змогу порівнювати його результати з результатами аналогічних опитувань в інших країнах. Загальний бал України з фінансової грамотності є на одному рівні з найнижчим значенням серед 30 країн в опитуванні ОЕСР 2016 року, а саме з балом Польщі. Результат України нижчий, ніж у інших найближчих сусідів. Це однозначно свідчить про те, що програми з фінансової грамотності мають бути пріоритетом для України. Більшість людей прагнуть поліпшувати знання про те, як правильно розпоряджатися грошима.

Програми з підвищення рівня фінансової грамотності мають містити «м'які» питання, що стосуються культури в суспільстві, а саме: щодо турботи про завтрашній день та готовності обговорювати фінансові питання. Зміна ставлення до ухилення від сплати податків – це завдання на більш довгострокову перспективу, оскільки воно пов'язане з відсутністю довіри до багатьох аспектів діяльності держави.

Найнижчий рівень фінансової грамотності виявлено у віковій групі 18-24 років, що свідчить про необхідність зробити пріоритетними ініціативи, спрямовані на підвищення фінансової грамотності підлітків і молоді. Українці підтримують ідею викладання фінансової грамотності у середніх загальноосвітніх школах.

Порівняно із сусідніми країнами в Україні низький рівень користування банківськими рахунками та рівень формальних заощаджень.

На вкладних (депозитних) рахунках зберігають кошти лише 12% населення, тоді як готівку у гаманці або вдома накопичують 52% українців. Це зменшує добробут окремих сімей і послаблює економіку загалом (через слабкість фінансової системи й нестачу кредитних коштів для інвестування). З огляду на минулі фінансові кризи, відсутність довіри серед широких верств населення та культуру готівкових розрахунків, самі собою зусилля, спрямовані на підвищення рівня фінансової грамотності, навряд чи забезпечать значне збільшення обсягу заощаджень та підвищення рівня користування банківськими рахунками. Банкам потрібно завоювати довіру населення, якій також сприятимуть дієве законодавство про захист прав споживачів і пруденційний нагляд за банками. Рівень користування банківськими рахунками має значну кореляцію з більш високим рівнем фінансової грамотності. Спільна з банківською спільнотою програма навчання, як користуватися банківськими послугами, може бути одним із варіантів того, як сформулювати грамотну поведінку.

Надто високий рівень закредитованості населення поки що не є значною проблемою для України, але ця проблема може стати більшою, оскільки зростає обсяг пропозиції кредитних ресурсів. На низькому рівні залишається розуміння відсоткових ставок, і кожен четвертий бере кредити для оплати повсякденних витрат. Зупинити зростання цієї проблеми може дієве законодавство про захист прав споживачів та підвищення рівня фінансової грамотності.

При опитуванні виділено п'ять чітких сегментів населення, які ґрунтуються на життєвому циклі. Ці сегменти можна використовувати для планування заходів для підвищення фінансової грамотності. Найбільш перспективними сегментами для заходів із фінансової грамотності є студенти та молоді сім'ї.

У дослідженні зроблено перші кроки до вивчення методів оцінки фінансового добробуту в Україні. Це стосується якості життя людей. Понад 60% українців вважають рівень свого добробуту низьким (часто надзвичайно низьким). Вони ледве зводять кінці з кінцями, відчувають, що гроші контролюють їхнє життя. Майже половина опитаних громадян турбуються та переживають стрес через базові повсякденні витрати. Хоча їхній дохід є найбільш важливим чинником добробуту, дослідження показує, що ставлення до фінансових питань, знання й поведінка людей можуть серйозно змінити рівень їхнього добробуту та якість життя. Саме тут реальні зміни може забезпечити фінансова грамотність (що стосується не тільки знань, а й поведінки). Зміна визначеного у дослідженні ставлення та поведінки потребує масштабної інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення з акцентуванням на позитивних перетвореннях, які така зміна може забезпечити з точки зору якості життя. Порівняння з іншими країнами показує, що для покращення ситуації Україні треба зробити ще дуже багато.

Додаток 1. БІБЛІОГРАФІЯ

ANZ (2018). *Financial wellbeing – A survey of adults in Australia* (Фінансовий добробут – опитування дорослого населення в Австралії) // Ел. ресурс: www.anz.com/resources/2/f/2f348500-38a2-4cfe-8411-060cb753573d/financial-wellbeing-aus18.pdf

ANZ (2018). *Financial wellbeing – A survey of adults in New Zealand* (Фінансовий добробут – опитування дорослого населення в Новій Зеландії) // Ел. ресурс: <https://financialcapability.gov.au/files/anz-financial-wellbeing-summary-report-new-zealand.pdf>

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (2018). Обізнаність споживачів фінансових послуг України про систему гарантування вкладів.

Consumer Financial Protection Bureau (2015). *Financial well-being: The goal of financial education*, Washington USA (Фінансовий добробут: мета фінансової освіти) // Ел. ресурс: www.consumerfinance.gov/data-research/research-reports/financial-well-being/

Financial Consumer Agency of Canada (2018). *Backgrounder: Preliminary findings from Canada's financial well-being survey* (Загальна інформація: попередні результати опитування щодо фінансового добробуту в Канаді).

Григоренко Ю. (2018). *Тіньова економіка: Зло чи джерело виживання населення?* // Ел. ресурс: <https://112.international/opinion/shadow-economy-disaster-or-source-of-survival-for-population-26532.html>

Kempson E. and Poppe C. (2018). *Understanding financial well-being and capability – A revised model and comprehensive analysis*, Oslo, Norway (Розуміння фінансового добробуту та спроможності).

OECD (2016), *OECD/INFE international survey of adult financial literacy competencies* (Міжнародне опитування з метою оцінки сфер компетентності дорослого населення з фінансової грамотності, проведене ОЕСР/Міжнародною мережею фінансової освіти) // Ел. ресурс: www.oecd.org/finance/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-Financial-Literacy-Competencies.pdf

Sonar Ltd (2016). *Financial literacy and financial inclusion study*, Georgia (Дослідження з фінансової грамотності та фінансової інклюзії Грузії).

USAID (2010). *Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та цифри*.

USAID (2017). *Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні – звіт про результати дослідження*.

USAID (2018). *Громадська думка, пенсійна реформа та ставлення до пенсії в Україні*.

Додаток 2. МЕТОДИКА ОПИТУВАННЯ

Опитування проводила маркетингова дослідницька компанія InMind з 10 до 28 грудня 2018 року методом інтерв'ю «обличчя до обличчя». Середня тривалість одного інтерв'ю становила 40 хвилин. Опитування охоплювало всі регіони України, крім АР Крим, територій Донецької та Луганської областей, які не підконтрольні Уряду України.

Формування вибірки учасників відбувалось за випадковим методом. Остаточний розмір вибірки становив 2007 учасників. За такої вибірки похибка не перевищує $\pm 2,2\%$.

Опитування базувалося на анкеті, розробленій Організацією економічного співробітництва та розвитку / Міжнародною мережею фінансової освіти (OECD / INFE). Анкету було доповнено запитаннями на замовлення Національного банку України та запитаннями з попередніх досліджень. Перед початком польового дослідження було проведено низку тестувань анкети, щоб оцінити, чи зрозумілі формулювання запитань, та визначити тривалість інтерв'ю. За результатами тестування було вилучено деякі запитання задля збереження тривалості інтерв'ю до 40 хвилин, а також нерелевантні для України альтернативи окремих запитань.

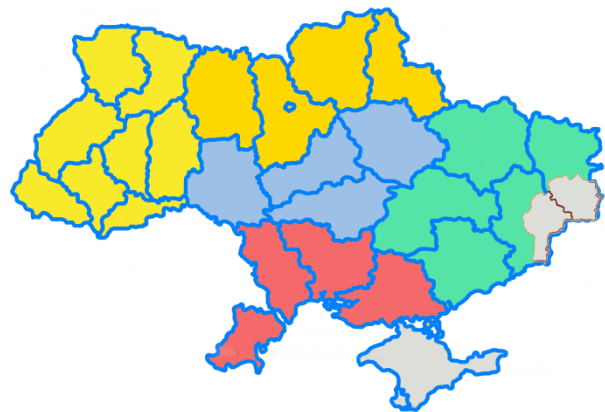
Щоб забезпечити збереження принципу випадковості, на кожному етапі відбору було використано світові стандарти формування вибірки. Таке випадкове формування вибірки здійснювалось на різних рівнях: добір міст та інших населених пунктів; добір поштових відділень; а також добір вулиці, номера будинку та респондента у домогосподарстві.

Характеристики вибірки наведено у таблиці нижче. Такий розподіл відповідає структурі населення України загалом.

Області України було згруповано в 5 регіонів:

- Центральний – Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Вінницька області;
- Північний – Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області;
- Південний – Одеська, Миколаївська, Херсонська області;
- Західний – Волинська, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Хмельницька, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;
- Східний – Харківська, Дніпропетровська, Запорізька області, а також частини Донецької та Луганської областей, що підконтрольні Уряду України.

РИС. 17. РЕГІОНИ УКРАЇНИ

Таблиця 15. Розподіл за регіонами та типами населених пунктів

Регіон	Усього	Тип населеного пункту	
		Місто	Село
Центральний	14%	12%	17%
Північний	21%	24%	15%
Південний	12%	12%	12%
Західний	27%	20%	40%
Східний	27%	33%	15%
Усього	100%	100%	100%

Середня тривалість інтерв'ю становила 40 хвилин.

У ході всього процесу опитування якості даних було забезпечено такими процедурами контролю:

- контроль польових робіт, зокрема: перевірка процедури добору респондентів, точності записів у журналах, повторне проведення інтерв'ю;
- логічний контроль результатів опитування з метою вилучення недійсних відповідей та помилок під час занесення даних;
- аналітичний контроль даних проводив менеджер проекту, застосовуючи дисперсійний аналіз.

Таблиця 16. Розподіл за віком та статтю

Вік	Усього	Стать	
		Чоловіки	Жінки
18-29	18%	22%	16%
30-39	21%	23%	18%
40-49	16%	17%	15%
50-59	17%	15%	18%
60-69	19%	16%	20%
70+	10%	7%	12%
Усього	100%	100%	100%

максимальне відхилення у підгрупі аналізу не перевищувало 1%. Щоб забезпечити репрезентативність за такими показниками, як регіон, розмір населеного пункту, стать та вік, було застосовано інструменти зважування.

Анкети, які не відповідали критеріям якості, було вилучено із аналізу та замінено якісними.

Вибірка є репрезентативною для структури загального населення України за розміром населених пунктів і географією. Структура опитаної аудиторії за статтю та віком має незначні відхилення від структури населення України загалом –

Додаток 3. Бали ОЕСР – основні демографічні відмінності

Таблиця 17. Бали ОЕСР за демографічними відмінностями

		Ставлення до фінансових питань, бал ОЕСР	Фінансова поведінка, бал ОЕСР	Фінансові знання, бал ОЕСР	Загальна фінансова грамотність, бал ОЕСР
		Середнє шкала 1-5	Середнє шкала 0-9	Середнє шкала 0-7	Середнє шкала 1-21
Загальне населення		2,39	5,23	4,02	11,63
Стать	Чоловіки	2,38	5,10	4,06	11,53
	Жінки	2,40	5,34	3,98	11,72
Вік	18-24	2,23	4,55	3,87	10,65
	25-34	2,32	5,49	4,28	12,09
	35-44	2,34	5,49	4,04	11,87
	45-59	2,42	5,40	4,12	11,94
	60 та більше	2,49	4,96	3,77	11,21
Особистий дохід на місяць	до 3 000 грн	2,38	4,89	3,81	11,07
	3 001 – 5 000 грн	2,35	5,20	4,06	11,61
	Понад 5 001 грн	2,39	5,76	4,53	12,68
Сімейний дохід	Ледве зводимо кінці з кінцями	2,33	4,76	3,54	10,64
	Не вистачає коштів навіть на їжу	2,36	4,45	3,46	10,27
	Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування викликає труднощі	2,36	5,03	4,13	11,52
	Вистачає коштів на їжу, одяг і товари тривалого користування	2,39	5,69	4,22	12,30
	Вища	2,44	5,71	4,33	12,48
Освіта	Середня спеціальна (технікум)	2,38	5,06	3,94	11,38
	Повна або неповна середня	2,27	4,62	3,51	10,40
	Місто	2,35	5,23	4,12	11,70
Тип населеного пункту	Село	2,47	5,23	3,80	11,50
	Центральний	2,61	5,42	4,36	12,39
Регіон	Північний	2,17	5,48	4,51	12,16
	Південний	2,05	4,81	3,94	10,80
	Західний	2,58	5,03	3,45	11,06
	Східний	2,41	5,33	4,05	11,78
	Місто 100k+	2,31	5,17	4,03	11,51
Розмір населеного пункту	Населений пункт – до 100k	2,39	5,32	4,25	11,96
	Село	2,47	5,23	3,80	11,50
Користування банківським рахунком	Користуються	2,40	6,06	4,71	13,18
	Не користуються	2,38	4,94	3,78	11,10

Статистично значущі при рівні 95%: **зелений колір** = високе значення, **червоний колір** = низьке.

Примітка: Розбіжності у деяких підсумкових значеннях виникають через округлення.

Додаток 4. Вищий статистичний аналіз

4.1 Аналіз за методом головних компонент

Щоб вивчити, чи можна використовувати запитання про добробут як показник фінансового добробуту, було проведено аналіз за методом головних компонент (АМГК). Цей математичний метод є інструментом дослідження зменшення розмірності даних. Він застосовується для зменшення великої кількості корельованих змінних до меншого набору змінних, який містить більшість інформації з первинного набору. Цей метод вважається найбільш поширеним для зменшення розмірності.

Під час аналізу було використано вхідні змінні, масштабовані за шкалою від 0 до 100. Де доцільно, масштабування змінних було зроблено у зворотному напрямку, щоб спрямованість шкали була однаковою (0 = низький рівень добробуту, 100 = високий рівень добробуту). Наприклад, твердженню «Через свою фінансову ситуацію я відчуваю, що ніколи не матиму того, що прагну в житті» було присвоєно значення 0, якщо респондент відповідав «Повністю», та 100, якщо відповідав «Взагалі не описує». Там, де значення були відсутні, вказувались середні значення відповідей усіх респондентів.

АМГК свідчить про те, що базові дані мають одну міцну компоненту, яку можна вважати рівнем загального фінансового добробуту. Компонента розраховується як сума вибраних вхідних змінних (стандартизованих), кожна з яких множиться на коефіцієнт (що називається компонентним навантаженням змінної). Компонента, яку отримали, має стандартний нормальний розподіл із середнім значенням 0 та стандартним відхиленням 1. Такий розподіл не дуже зручний для презентації, тож його було перемасштабовано за шкалою від 0 до 100. Мінімальне можливе значення було масштабоване в 0, а максимальне можливе значення – у 100, так само, як і значення вхідних змінних (0 = найнижчий рівень добробуту, 100 = найвищий рівень добробуту). Нуль та 100 були найнижчим та найвищим зафіксованими значеннями кожної змінної.

АМГК показав, що дев'ять змінних у таблиці нижче мають розумний ступінь спільності. Разом вони пояснюють 43% відхилення у вхідних змінних. Три інші змінні було вилучено, оскільки вони мали низький рівень спільності та компонентного навантаження (задоволений плануванням пенсії, не можу дозволити собі їжу та надто високий рівень заборгованості).

Таблиця 18. Вхідні дані для першої компоненти в Аналізі за методом головних компонент

Змінна	Екстрагування	Компонентне навантаження	Питома вага компоненти
Через свою фінансову ситуацію я відчуваю, що ніколи не матиму того, що прагну в житті	0,569	0,754	13%
Мене турбує питання оплати моїх звичних витрат на проживання (щоденних витрат)	0,387	0,622	11%
Мої фінанси контролюють моє життя	0,487	0,698	12%
Я просто звозжу кінці з кінцями	0,587	0,766	13%
Я можу дозволити собі велику витрату (еквівалентну моєму щомісячному доходу), не залучаючи позикових коштів	0,182	0,427	7%
Я стурбований тим, що мої гроші швидко закінчуються	0,318	0,564	10%
У мене залишаються гроші в кінці місяця	0,369	0,608	10%
Мій фінансовий стан обмежує мою здатність робити те, що важливо для мене	0,470	0,686	12%
Я задоволений своєю теперішньою фінансовою ситуацією	0,460	0,679	12%
УСЬОГО			100%

Бал екстрагування показує відсоток відхилення кожної змінної, яке пояснюється компонентою. Чим вищий бал екстрагування, тим краще компоненти пояснюють базові змінні.

Компонентне навантаження демонструє кореляцію між змінною та компонентою. Висока позитивна кореляція означає, що значення компоненти підвищується зі зростанням базової змінної.

Таблиця 19. Загальне відхилення, що пояснюється додатковими компонентами аналізу за методом головних компонент

Компонента	Первісні ейгенвеличини			Екстраговані суми квадратів навантажень		
	Усього	% відхилення	Наростаючим підсумком %	Усього	% відхилення	Наростаючим підсумком %
1	3,830	42,558	42,558	3,830	42,558	42,558
2	1,099	12,211	54,769			
3	0,799	8,874	63,643			
4	0,718	7,978	71,621			
5	0,660	7,330	78,951			
6	0,551	6,125	85,076			
7	0,533	5,923	90,999			
8	0,410	4,561	95,559			
9	0,400	4,441	100,000			

Перша компонента пояснює скромні 42,6% загального відхилення. Власне значення (ейгенвеличина) другої компоненти лише трохи перевищує 1, а це означає, що пояснювальна сила компоненти лише дещо вища, ніж окрема змінна. Отже, для аналізу було обрано однокомпонентну модель. При обчисленні загального показника фінансового добробуту кожна змінна зважується відповідно до її значущості для компоненти (див. *Таблицю 20*).

4.2 Регресія на загальний рівень добробуту

Звичайну регресію найменших квадратів було застосовано до залежної змінної «загальний бал добробуту». Цю змінну було розраховано на основі аналізу за методом головних компонент семи змінних добробуту (див. *Розділ 4.1*). До залежних змінних належать 60 змінних, які охоплюють основні демографічні параметри, параметри знань і поведінки.

Усі вхідні змінні було масштабовано за шкалою від 0 до 100, де 0 – це найменше можливе (і зафіксоване) значення змінної, а 100 – найвище. Там, де значення були відсутні, вказувались середні значення у графі.

Модель згенерувала $R^2 = 0,50$, а це означає, що разом вхідні змінні пояснюють 50% відхилення в балі загального рівня добробуту. Зважаючи на складність проблеми, що вивчається, це досить високий результат. Точність моделі також зумовлена точністю даних – наприклад, опитування дає дуже приблизний показник особистого доходу, сімейного доходу та статків. Опитування не включало запитань про додаткові чинники, які можуть вплинути на фінансовий добробут, такі як показники особистих рис.

Наведена нижче таблиця містить ті змінні, які мають найбільші коефіцієнти в моделі. Оскільки всі змінні є на шкалі від 0 до 100, коефіцієнти регресії можна тлумачити у такий спосіб. Розгляньмо як приклад рівень сімейного доходу.

Таблиця 20. Основні прогностні параметри індексу фінансового добробуту (коефіцієнти регресії)
(у порядку зменшення величини коефіцієнта)

Незалежна змінна	B	Тип змінної
Рівень сімейного доходу	0,28	Демографія
Перед покупкою обмірковує, чи може собі її дозволити	-0,23	Поведінка
Уникнення неприйнятного боргу (наприклад, для повсякденних потреб)	0,17	Поведінка
Особистий дохід	0,15	Демографія
Самооцінка знань	0,14	Знання
Часове орієнтування	0,134	Ставлення
Відстеження витрат	-0,08	Поведінка
Вік	-0,07	Демографія

Усі зазначені коефіцієнти B є важливими при значеннях $<0,001$

Збільшення рівня сімейного доходу на 1 бал за стобальною шкалою пов'язане з підвищенням рівня фінансового добробуту на 0,27 бала за стобальною шкалою добробуту (якщо всі інші чинники залишаються незмінними).

Чим вище абсолютне значення коефіцієнта серед статистично значущих змінних, тим вищий вплив змінної на фінансовий добробут. Від'ємні коефіцієнти означають, що більш високий бал змінної вказує на нижчий рівень добробуту. Наприклад, «вік» має

від'ємний коефіцієнт, оскільки люди старшого покоління переважно мають низький рівень фінансового добробуту (якщо всі інші чинники залишаються незмінними).

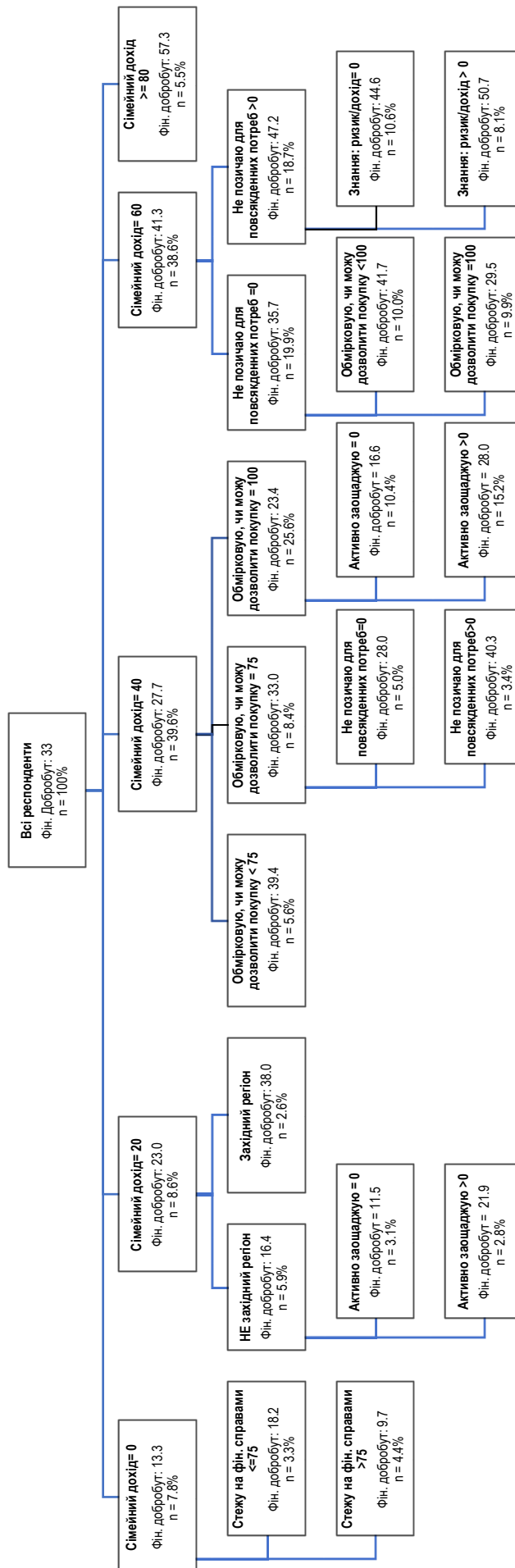
4.3 Дерево прийняття рішень

Дерево прийняття рішень – це непараметричний метод регресії/класифікації, що дає змогу провести глибоке дослідження змінних взаємозв'язків і взаємодій. Воно було побудоване для вивчення того, як бал фінансового добробуту (див. *Розділ 4.1*) зумовлений 60 змінними, що охоплюють ключові демографічні параметри, ставлення, знання та поведінку. Такі самі вхідні змінні застосовуються і для регресійного аналізу (див. *Розділ 4.4*).

Дерево прийняття рішень допомагає побачити, як різні умови впливають на бал фінансового добробуту. Верхній блок містить усі випадки в аналізі (2007 респондентів). Нижні блоки розділено на менші групи з різними балами добробуту. Змінна, що має найбільший вплив на бал добробуту, – це рівень сімейного доходу. Середній бал добробуту респондентів із низьким сімейним доходом становить 13,3 проти 57,3 у респондентів, кодований рівень сімейного доходу яких перевищує 60.

Подальше вивчення дерева розкриває різницю у чинниках, що мають найбільший вплив на добробут респондентів із різним рівнем сімейного доходу. У людей із недостатньою сумою грошей для придбання їжі та одягу фінансовий добробут переважно залежить від того, чи залучають вони позикові кошти для повсякденних витрат.

РИС. 18. АНАЛІЗ ЗА МЕТОДОМ ДЕРЕВА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Всі змінні переведено у шкалу від 0 до 100 (0=найнижче значення, 100=найвище).
Кількість респондентів - 2007

4.4 Кластерний аналіз

Двоетапний кластерний аналіз застосовувався до 72 змінних п'яти основних категорій:

- **поведінка** (наприклад, чи сплачуються рахунки вчасно);
- **знання** (наприклад, розуміння складного відсотка);
- **демографія** (наприклад, вік) **та соціальний статус**;
- **фінансовий добробут** (наприклад, чи залишаються гроші в кінці місяця);
- **ставлення** (наприклад, бал за ставлення за методикою ОЕСР).

Там, де значення були відсутні, вказувались середні значення.

Усі змінні були масштабовані за стандартизованою шкалою від 0 до 100, де 0 – це найнижче зафіксоване значення, а 100 – найвище. Наприклад, в опитуванні брали участь особи від 18 до 79 років. Отже, особі віком 18 років присвоювалось стандартизоване значення 0, а особі віком 79 років – стандартизоване значення 100. Особа віком 48 років (серединне значення) одержувала стандартизоване значення 50. У разі змінних «так/ні» (наприклад, студент або пенсіонер) особам присвоювалось стандартизоване значення 0 (ні) або 100 (так).

У таблиці нижче наведено чинники у порядку важливості. Отже, наявність такого показника, як навчання у вищому навчальному закладі (студент) вважалось визначальним чинником, що формував кластер, другим значущим чинником була наявність пенсії тощо.

Таблиця 21. Провідні чинники кластерного аналізу

	Кластери				
	Студенти	Зразкові сім'ї	Сім'ї у скрутному становищі	Сім'ї у більш комфортному становищі	Пенсіонери
	Кластер 5	Кластер 4	Кластер 3	Кластер 1	Кластер 2
% населення в кластері	4%	33%	20%	18%	26%
Чинник ↓	Середнє	Середнє	Середнє	Середнє	Середнє
студент (<i>високе = так</i>)	70	0	0	0	0
пенсіонер (<i>високе = так</i>)	0	7	7	21	76
Вік	6	37	37	43	73
Відчуття фінансового комфорту	42	41	17	35	11
Середній добробут	44	55	33	35	26
Особистий дохід	15	34	20	21	9
Рівень сімейного доходу	51	56	43	45	30
Ледве зводимо кінці з кінцями	59	74	33	48	10
Відчуття задоволення фінансовим станом	47	48	19	33	12
Остаточний бал за методикою ОЕСР	48	65	54	47	52
Відчуття браку коштів	38	40	16	37	10
Бал поведінки за методикою ОЕСР	48	70	55	47	55

Додаток 5. Анкета для опитування

БЛОК 1

ОБЛАСТЬ:

Київ	1	Івано-Франківська область	10	Тернопільська область	19
Київська область	2	Кіровоградська область	11	Харківська область	20
Вінницька область	3	Луганська область	12	Херсонська область	21
Волинська область	4	Львівська область	13	Хмельницька область	22
Дніпропетровська область	5	Миколаївська область	14	Черкаська область	23
Донецька область	6	Одеська область	15	Чернівецька область	24
Житомирська область	7	Полтавська область	16	Чернігівська область	25
Закарпатська область	8	Рівненська область	17		
Запорізька область	9	Сумська область	18		

QD3. ТИП НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ЗА РОЗМІРОМ

Село, селище або хутір (менше ніж 3 000 осіб)	1
Селище міського типу (від 3 000 до 15 000 осіб)	2
Невелике місто (від 15 000 до 100 000 осіб)	3
Місто (від 100 000 до 1 000 000 осіб)	4
Місто-мільйонник (понад 1 000 000 осіб)	5

НАЗВА НП (ЗАПИШІТЬ) _____

QD4. МОВА ОПИТУВАННЯ

Українська	1
Російська	2

Q1. ЗАПИШІТЬ СТАТЬ РЕСПОНДЕНТА

Чоловіча	1
Жіноча	2

Q2. Скажіть, будь ласка, скільки повних років Вам виповнилося?

ЗАПИШІТЬ _____ РОКІВ (МІНІМАЛЬНИЙ ВІК=18, А МАКСИМАЛЬНИЙ ВІК 79 РОКІВ)
Відмова ...99

Q2_а. ЗАКОДУЙТЕ ВІДПОВІДЬ АБО ЗАПИТАЙТЕ, ЯКЩО Q2=99

До якої з цих вікових груп Ви належите?

18-19	1
20-29	2
30-39	3
40-49	4
50-59	5
60-69	6
70-79	7

Q5 3 ким Ви проживаєте? Ви живете... ЗАЧИТАЙТЕ. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Сам/ один [ЯКЩО «ТАК», ДАЛІ НЕ ЗАЧИТУЙТЕ]	1
З партнером/дружиною/чоловіком	2
З дітьми у віці до 17 років (включно)	3
З дітьми у віці 18 років і старше	4
З іншими дорослими родичами	5
З друзями, колегами	6
З іншими дорослими повнолітніми/ не родичами	7
ВІДМОВА	8

ЯКЩО Q5 НЕ ДОРІВНЮЄ 1 (ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ НЕ МЕШКАЄ САМ), ЗАДАЙТЕ Q5_AD, ІНАКШЕ ПЕРЕХІД НА QF1_a.

Q5_AD. Скільки дорослих (віком від 18 років і старше) проживає разом з вами включаючи Вас?

ЗАПИШІТЬ _____ ВІДМОВА....99

ЯКЩО Q5 ВІДМІЧЕНО 3 (ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ МЕШКАЄ З ДІТЬМИ ВІКОМ ДО 17 РОКІВ), ЗАДАЙТЕ Q5_CH, ІНАКШЕ ПЕРЕХОДЬТЕ НА QF1_A

Q5_ch. Скільки дітей у віці до 17 років проживають разом з Вами?

ЗАПИШІТЬ _____ ВІДМОВА....99

БЛОК 2. ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСІВ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

ЗАЧИТАЙТЕ: Наступні запитання допоможуть нам зрозуміти, як люди планують свої фінанси і обмірковують їх. Правильних чи неправильних відповідей на ці питання не існує, до того ж Ваші відповіді будуть цілком конфіденційні, тому, будь ласка, надайте відповідь максимально точно.

QF1_a. Чи займаєтесь ви плануванням власних повсякденних і/чи регулярних витрат?

Так	1
Ні	2
НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QF1. А хто займається плануванням витрат у Вашому домогосподарстві? ІНТЕРВ'ЮЕР: ЗАЧИТАЙТЕ 1-3:

Ви самі приймаєте ці рішення	1
Ви приймаєте ці рішення разом з кимось іншим (в чомусь ви, а в чомусь хтось інший)	2
Хтось інший приймає ці рішення	3
НЕ ЗНАЮ/НІХТО	97
ВІДМОВА	99

QF2. Що з переліченого на картці Ви робите для себе чи своєї сім'ї? КАРТКА 2. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Плануєте доходи та витрати	1
Записуєте свої витрати	2
Тримаєте гроші для сплати рахунків окремо від грошей на щоденні витрати	3
Робите записи про майбутні рахунки, щоб переконатися, що Ви не пропустите їх	4
Використовуєте банківський додаток або інструмент управління грошовими коштами, щоб відстежити витрати	5
Використовуєте/ налаштовуєте автоматичні платежі для регулярних витрат	6
НІЧОГО	7

БЛОК 3. АКТИВНЕ ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ФІНАНСОВІ ПОТРЕБИ

ІНТЕРВ'ЮЕР, ЗАЧИТАЙТЕ, ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ ПРОЖИВАЄ НЕ ОДИН, ЗГІДНО

З ПИТАННЯМ Q5: Тепер подумайте про себе, а не про вашу сім'ю...

QF3. Чи заощадили Ви [особисто] протягом останніх 12 місяців гроші будь-яким із перелічених на цій картці способів, незалежно від того лишилися у вас заощадження на даний час чи ні? Будь ласка, не враховуйте гроші, заощаджені унаслідок перерахунків в пенсійний фонд, але подумайте про всі види заощаджень, скажімо, про заощадження на чорний день або про відкладання грошей на особливий випадок. КАРТКА 3. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Заощадив і зберігав готівку вдома або в гаманці	1
Зберігав гроші на <ощадному/депозитному> рахунку	2
Віддавав гроші комусь із родичів задля заощадження/збереження від вашого імені	3
Купував облігації або відкладав на строковий депозит	4
Інвестував в криптоактиви тощо	5
Інвестував у цінні папери та акції	6
Заощаджував або інвестував іншим способом, за винятком пенсійних внесків(можливо, вкладали в покупку худоби, золота, майна, тощо)	7
НІЧОГО З ПЕРЕРАХОВАНОГО	8

QF4. Якщо Ви особисто зіткнетесь з великою витратою сьогодні – яка є еквівалентом Вашого місячного доходу – чи змогли б Ви сплатити за неї, не позичаючи гроші та не звертаючись за допомогою до сім'ї чи друзів? ДОДАТИ В РАЗІ ПОТРЕБИ: якщо у вас немає доходу, подумайте про несподівані витрати, еквівалентні сумі грошей, яку Ви зазвичай витрачаєте за місяць

Так	1
Ні	2
НЕ ЗНАЮ	97
НЕ ПІДХОДИТЬ (У МЕНЕ НЕМАЄ ОСОБИСТОГО ДОХОДУ)	98
ВІДМОВА	99

БЛОК 4. ФІНАНСОВІ ЦІЛІ

ЗАЧИТАТИ: Подальші питання стосуються більш детального вивчення тих способів, щодо яких люди планують фінансові цілі.

QF5. Деякі люди ставлять перед собою фінансові цілі, такі як сплата за навчання в університеті, купівля автомобіля або квартири, позбутися/не мати боргів тощо. Чи маєте Ви або Ваша родина якісь фінансові цілі?

Так	1	
Ні	2	ПЕРЕХІД НА QF8
НЕ ЗНАЮ	97	
ВІДМОВА	99	ПЕРЕХІД НА QF8

QF6. Коротко розкажіть, будь ласка, про Ваші найважливіші фінансові цілі? Які ваші фінансові цілі? ЗАПИШІТЬ

НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, ЩО НАСТУПНЕ ПИТАННЯ МАЄ ВИВЧАТИ ПОВЕДІНКУ РЕСПОНДЕНТА, НАВІТЬ ЯКЩО ЦІЛЬ ВСТАНОВЛЮЮТЬ НА РІВНІ ПАРИ АБО СІМ'Ї.

QF7. Що Ви (особисто) робили для досягнення своєї найважливішої цілі... ПОКАЖІТЬ КАРТКУ 7. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Підготували план для досягнення цілі	1
Збільшили виплати на погашення Вашої кредитної картки або кредиту, щоб виплатити кредит достроково	2
Заощаджували або вкладали/інвестували гроші	3
Шукали нові/інші/додаткові джерела прибутку	4
Шукали, де можна позичити гроші/ взяти кредит	5
Скоротили витрати	6
Щось інше (ЗАПИШІТЬ)	7
НІЧОГО	8
НЕ ЗНАЮ	9
ВІДМОВА	10

БЛОК 5. ПЛАНИ ЩОДО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЗАЧИТАЙТЕ: Наступне питання стосується планування пенсійного забезпечення та є актуальним незалежно від того, чи вийшли Ви вже на пенсію.

QF8. Наскільки Ви впевнені в тому, що добре спланували фінансове забезпечення при виході на пенсію (оцініть за шкалою від 1 до 5, де 1 – повністю впевнений/а, а 5 – зовсім НЕ впевнений/а)? КАРТКА 8

1 повністю впевнений/а	1
	2
	3
	4
5 зовсім не впевнений/а	5
У РЕСПОНДЕНТА НЕ МАЄ ПЛАНУ ЩОДО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	6
НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

БЛОК 6. ПОКРИТТЯ ПОТОЧНИХ ВИТРАТ

ЗАЧИТАЙТЕ: У подальшому розділі обговоримо деякі фінансові рішення та досвід. Відповіді на ці запитання допоможуть розробити поради для людей, які стикатимуться з такими рішеннями чи випадками у майбутньому.

QF11. Іноді люди стверджують, що їхні доходи не повністю покривають їхні витрати на проживання. Чи траплялося таке особисто з Вами упродовж останніх 12 місяців?

Так	1	ПЕРЕХІД НА QF13
Ні	2	
НЕ ЗНАЮ	97	
НЕ ПІДХОДИТЬ РЕСПОНДЕНТУ («У МЕНЕ НЕМАЄ ОСОБИСТОГО ДОХОДУ»)	98	
ВІДМОВА	99	

QF12. Що Ви зробили, аби звести кінці з кінцями останнього разу, коли таке сталося? Що ще Ви робили? **ПОКАЖІТЬ КАРТКУ 12, МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.**

ВИКОРИСТАВ НАЯВНІ ДЖЕРЕЛА	
Зняв гроші з ощадного рахунку або перерахував гроші на поточний рахунок	1
Зменшив витрати, економив, відклав заплановані витрати	2
Продав деякі власні речі	3
ВИКОРИСТАВ ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА	
Працював понаднормово, знайшов додаткову роботу/ заробіток	4
Звернувся по державну допомогу	5
Попросив допомогу у родини, друзів чи громади	6
ВИКОРИСТАВ ПОЗИКУ	
Позичив у родини, друзів чи громади	7
Заклав особисті речі	8
ПОЗИКА З ІСНУЮЧОЇ КРЕДИТНОЇ ЛІНІЇ	
Використав можливість овердрафту або кредитну лінію за своєю банківською карточкою	9
Використав гроші з кредитної картки для отримання готівки або сплати рахунків/придбання їжі	10
ДОДАТКОВА ПОЗИКА	
Взяв кредит від постачальника фінансових послуг (у тому числі банку, кредитної спілки чи мікрофінансування)	11
Взяв короткостроковий кредит до зарплатні	12
Взяти кредит онлайн	13
Відтермінування/відстрочка виплат	14
Сплатив рахунки із запізненням; пропустив платежі	15
ІНШІ ВІДПОВІДІ	16
Не знаю	17
ВІДМОВА	18

БЛОК 7. ВИБІР ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ

ЗАЧИТАЙТЕ: Наступні запитання стосуються фінансових продуктів та послуг. Я не буду питати Вас деталі або баланс будь-яких Ваших рахунків, нам просто цікаво, чи чули Ви про них або користувалися ними самостійно чи ними користувався хтось з Вашої родини.

Q13_a. Будь ласка, скажіть, чи чули Ви про будь-який із цих видів фінансових продуктів. КАРТКА 13? **МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.**

Q13_b. ПО ВІДМІЧЕНОМУ У Q13_a. Яким із цих видів продуктів користуєтеся Ви або члени Вашої родини в даний час? **МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.**

Q13_c. ПО ВІДМІЧЕНОМУ У Q13_a. Упродовж останніх двох років якими із перелічених фінансових продуктів Ви користувалися (особисто чи спільно з членами родини), незалежно від того, чи Ви продовжуєте досі користуватися ними? Будь ласка, не називайте продукти, користування якими було продовжено автоматично, не вимагало повторного оформлення. **МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.**

	Q13_a	Q13_b	Q13_c
Недержавне пенсійне забезпечення	1	1	1
Іпотека або кредит на житло	2	2	2
Кредит під заставу майна	3	3	3
Кредит без застави	4	4	4
Кредит на автомобіль	5	5	5
Кредитна картка	6	6	6
Поточний/ платіжний рахунок	7	7	7
Ощадний рахунок	8	8	8
Мікрофінансовий кредит	9	9	9
Страхування	10	10	10
Цінні папери та акції	11	11	11
Облігації	12	12	12
Крипто-активи тощо	13	13	13
Мобільний банкінг	14	14	14
НЕ ЗНАЮ ВІДПОВІДІ НА ПИТАННЯ В ЦІЛОМУ	15	15	15
Не чув про жодний/Не користуюсь	16	16	16
ВІДМОВА	17	17	17

ЯКЩО У ПИТАННЯ Q13_c ВІДМІЧЕНО 15, 16 або 17, ПЕРЕХОДЬТЕ НА Q16.

Q14. Яке з наведених нижче тверджень найкраще описує, як ви востаннє обирали фінансову послугу? **КАРТКА 14. ОДНА ВІДПОВІДЬ**

Перш ніж прийняти рішення, я розглянув кілька варіантів від різних компаній	1
Я розглядав різні варіанти однієї компанії	2
Я взагалі не розглядав жодних інших варіантів	3
Я намагався знайти варіанти, але не було інших пропозицій	4
НЕ ЗНАЮ	97
НЕ ПІДХОДИТЬ ЖОДНЕ	98
ВІДМОВА	99

Q15. Як Ви вважаєте, яке з цих джерел інформації найбільше вплинуло на Ваше рішення в останній раз?

ЗАЧИТАЙТЕ. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

Інформаційні ресурси з порівняння якості та цін (журнали, інтернет сайти з порівнянням рівня цін)	1
Рекомендація незалежного фінансового консультанта	2
Інформація з реклами, буклету про цей продукт	3
Рекомендації друзів, родичів, знайомих	4
Інформація від співробітників банку (особисто, онлайн чи по телефону)	5
Інше (ЗАПИШІТЬ) _____	6
Жодне	7

СПИТАТИ ВСІХ

Q16. Чи виникали у Вас протягом останніх 2-х років якісь із наведеними на картці проблеми з фінансовими продуктами? РОТАЦІЯ КАРТОК – КАРТКА16_ 1 АБО 16_2. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

Інвестували в фінансовий продукт, який згодом виявлявся шахрайством, фінансовою пірамідою, тощо	1
Надавали фінансову інформацію у відповідь на електронний лист або телефонний дзвінок, який, як пізніше з'ясувалося, був шахрайським	2
Виявляли, що хтось розраховувався вашою банківською картою без вашого дозволу	3
Здійснювали запит на інформацію про транзакцію, якої Ви не робили, але яка зазначена у Вашому витягу з банку або кредитної картки	4
Подали офіційну скаргу щодо послуги банку або іншої фінансової установи	5
Не змогли відкрити банківський рахунок і банк не повідомив про причини відмови	6
Вам відмовили у відшкодуванні за страховкою, на яке ви розраховували	7
Скаржилися на високу комісію за переказ або при отриманні грошей	8
Втрачали гроші внаслідок дій хакерів або через шахрайство	9
ЖОДНЕ	10

БЛОК 8. СТАВЛЕННЯ І ПОВЕДІНКА

Q17. Я зараз зачитаю декілька тверджень. Наскільки Ви згодні або не згодні з кожним із цих тверджень (стосовно вас особисто). Будь ласка, використовуйте шкалу від 1 до 5, де 1 означає, що Ви повністю згодні з твердженням, а 5 - Ви повністю НЕ згодні. РОТАЦІЯ. ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

РОТАЦІЯ	ЗАЧИТАЙТЕ	1 повністю згоден	2	3	4	5 повністю НЕ згоден	97 Не знаю	98 Не актуально	99 Відмова
1	Мені більше подобається витратити гроші, ніж заощаджувати їх довготерміново	1	2	3	4	5	97	98	99
2	Гроші існують, щоб їх витратити	1	2	3	4	5	97	98	99
3	Я задоволений моїм теперішнім фінансовим становищем	1	2	3	4	5	97	98	99
4	Я постійно стежу за моїми фінансовими справами	1	2	3	4	5	97	98	99
5	Мій фінансовий стан обмежує мою здатність робити те, що важливо для мене	1	2	3	4	5	97	98	99
6	Я ставлю довготермінові фінансові цілі та прагну їх досягати	1	2	3	4	5	97	98	99
7	Зараз я маю занадто багато боргів	1	2	3	4	5	97	98	99

Q18. Як часто, на Вашу думку, наступне твердження стосується Вас? Могли б Ви сказати мені, коли до Вас застосовується кожне твердження: завжди, часто, іноді, рідко або ніколи? РОТАЦІЯ. КАРТКА 18 . ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

РОТАЦІЯ	ЗАЧИТАЙТЕ	1 Завжди	2	3	4	5 Ніколи	97 Не знаю	98 Не стосується	99 Відмова
1	Мене турбує питання оплати моїх звичних витрат на проживання (щоденних витрат)	1	2	3	4	5	97	98	99
2	Мої фінанси контролюють моє життя	1	2	3	4	5	97	98	99
3	Перш ніж щось купити, я ретельно обмірковую, чи можу собі дозволити таку покупку	1	2	3	4	5	97	98	99
4	У мене залишаються гроші в кінці місяця	1	2	3	4	5	97	98	99
5	Я вчасно сплачую свої рахунки	1	2	3	4	5	97	98	99

Q19. Я хотіла/в би також дізнатися, наскільки наступні твердження описують Вас чи Вашу ситуацію. Для кожного твердження оберіть відповідь, воно: повністю, дуже добре, до певної міри, дуже мало чи взагалі не описує вас. РОТАЦІЯ. КАРТКА 19. ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

РОТАЦІЯ	ЗАЧИТАЙТЕ	1 Повністю	2	3	4	5 Взагалі НЕ описує	97 Не знаю	98 Не стосується	99 Відмова
1	Через свою фінансову ситуацію я відчуваю, що ніколи не матиму того, що прагну в житті	1	2	3	4	5	97	98	99
2	Якщо касир у магазині дав мені забагато решти, я, мабуть, залишу її собі	1	2	3	4	5	97	98	99
3	Я стурбований тим, що мої гроші швидко закінчуються	1	2	3	4	5	97	98	99
4	Я просто звожу кінці з кінцями	1	2	3	4	5	97	98	99
5	Я, як правило, живу сьогоднішнім днем, а завтра буде завтра	1	2	3	4	5	97	98	99

Q20. Як часто до придбання фінансової послуги Ви порівнюєте умови надання таких послуг та тарифи різними компаніями/банками? КАРТКА Q20.

Завжди	1
Іноді	2
Рідко	3
Ніколи	4
ВС/НЗ	5

БЛОК 9. ФІНАНСОВІ ЗНАННЯ

QK1. Дякую. А зараз щось трохи інше. Не могли б Ви сказати мені, як Ви оцінюєте свої загальні знання щодо фінансових питань порівняно з іншим дорослим населенням в Україні? Чи можете Ви сказати, що ваші знання щодо фінансових питань... [ІНТЕРВ'ЮЕР, ДІЗНАЙТЕСЯ РІВЕНЬ ЗНАНЬ, ЯКЩО ВІН НЕ ЗРОЗУМІЛИЙ ІЗ ПЕРШОЇ ВІДПОВІДІ]
ІНТЕРВ'ЮЕРЕ, ЗАЧИТАЙТЕ ВАРІАНТИ ВІДПОВІДІ.

Дуже високі	1
Доволі високі	2
Середні	3
Доволі низькі	4
Дуже низькі	5
Не знаю	97
Відмова	99

ІНТЕРВ'ЮЕРЕ, ЗАЧИТАЙТЕ: «Подальший розділ опитувальника більше схожий на гру чи вікторину, не варто сприймати його як іспит чи тестування». Питання не призначені для того, щоб «підловити» Вас. Тому, якщо Ви вважаєте, що знаєте правильну відповідь, Ви, скоріше за все, маєте рацію. Якщо Ви не знаєте відповіді, просто вкажіть це.

QK3. П'ять братів отримають подарунок загальною сумою 1000 гривень, який ділять порівну між собою. Уявіть, що братам доведеться чекати один рік, щоб отримати свою частку від 1000 грн, а інфляція залишається на рівні 10% відсотків. Через рік вони зможуть придбати:

Більше, ніж вони могли б придбати зараз на свою частку грошей	1
Могли б придбати стільки ж, скільки й зараз	2
Менше, ніж зараз	3
[НЕ ЗАЧИТУВАТИ] Скільки вони зможуть придбати залежить від тих речей, які вони хочуть придбати	4
Не знаю	97
Відмова	98
Недоречна відповідь	99

QK4. Одного вечора Ви позичили 25 гривень другу/знайомому, і він повернув вам 25 гривень наступного дня. Скільки відсотків він заплатив за цим кредитом?

Не знаю	97
Відмова	98
Недоречна відповідь	99

QK5. Уявіть собі, що хтось поклав 100 гривень на ощадний рахунок із гарантованою відсотковою ставкою 2% на рік. При цьому не здійснює жодних додаткових платежів за цим рахунком і не знімає грошей. Скільки коштів буде на рахунку наприкінці першого року після сплати/нарахування відсотків?

Не знаю	97
Відмова	98
Недоречна відповідь	99

[
ДОДАЙТЕ, ЯКЩО ЦЕ НЕОБХІДНО: Пам'ятайте, що немає комісії або податкових відрахувань

QK6. Скільки коштів буде на рахунку наприкінці п'яти років за ТИХ же умов?

Більше ніж 110 гривень	1
Рівно 110 гривень	2
Менше 110 гривень	3
Неможливо визначити з наданої інформації	4
Не знаю	97
Відмова	98
Недоречна відповідь	99

QK7. Я хотіла/в би дізнатися, чи вважаєте Ви подані нижче твердження істинними або хибними.

ЗАЧИТАЙТЕ	1 «Істинне» ТАК	2 «Хибне» НІ	97 Не знаю	99 Відмова
1. Якщо хтось пропонує Вам можливість заробити багато грошей, то, ймовірно, існує й шанс, що Ви втратите багато грошей	1	2	97	99
2. Висока інфляція означає, що витрати на життя швидко зростають	1	2	97	99
3. Менш імовірно, що ви втратите всі свої гроші, якщо зберігатимете їх у декількох місцях	1	2	97	99

M5. Припустимо, що Ви побачили телевізор однакової моделі у двох різних магазинах. Його базова роздрібна ціна становить 10 000 грн. Один магазин запропонував знижку в сумі 1 500 грн., а інший - знижку в розмірі 10%. Які умови вигідніші - знижка в сумі 1 500 грн. або 10%? **КАРТКА M5**

Знижка в сумі 1 500 грн.	1
Знижка в розмірі 10%	2
Пропоновані умови є однаковими з точки зору вигідності	3
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88
ВІДМОВА	99

G1. Якщо громадянин України має вклад у звичайному українському недержавному банку і цей банк визнається неплатоспроможним та ліквідується, чи знаєте Ви, яка максимальна сума гарантованого вкладу підлягає компенсації вкладнику? **КАРТКА G1.**

Гарантії на банківські вклади не існує	1
100 тис. грн.	2
150 тис. грн.	3
200 тис. грн.	4
500 тис. грн.	5
Обмежень немає – всі вклади в будь-якому банку гарантуються державою в повному обсязі	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88
ВІДМОВА	99

G3. Якщо громадянин України має вклад у кредитній спілці та ця спілка стає банкрутом, чи знаєте Ви, яка максимальна сума вкладу повністю гарантується державою? КАРТКА G3

Гарантії на вклади в кредитну спілку не існує	1
100 тис. грн	2
150 тис. грн	3
200 тис. грн	4
500 тис. грн	5
Обмежень немає – всі вклади у будь-якій кредитній спілці гарантуються державою в повному обсязі	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88
ВІДМОВА	99

G5. Що повинні робити банки відповідно до чинного українського законодавства? Виберіть один варіант, який, на Вашу думку, найбільше відповідає вимогам законодавства України. КАРТКА G5

Надавати кредити всім, хто по них звертається	1
Встановлювати однакову річну відсоткову ставку за всіма кредитами	2
Встановлювати однакову річну відсоткову ставку за аналогічними кредитами (кредитні картки, автокредити, іпотечні кредити тощо)	3
Приймати платежі та робити інші операції для населення безкоштовно	4
Повідомити позичальнику загальну вартість кредиту та реальну відсоткову ставку	5
Інше (ЗАПИШІТЬ)	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88
ВІДМОВА	99

G6. Чи знаєте Ви, що таке страхування життя? Оберіть варіант, який підходить найбільше. КАРТКА G6

Це послуга, яку надає будь-яка страхова компанія, сутність якої полягає у виплаті страхового відшкодування визначеним особам у випадку смерті особи, чиє життя було застраховане	1
Це послуга, яку може надавати виключно спеціалізована страхова компанія, сутність якої передбачає отримання застрахованою особою грошей після досягнення певного віку, а після смерті такої особи – виплату страховки її спадкоємцям	2
ІНШЕ (ЗАПИШІТЬ)	3
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88
ВІДМОВА	99

G7. Чи знаєте Ви, яка картка дозволяє проводити операції такі як зняття готівки чи оплату в інтернеті чи магазині на суму, більшу за залишок власних коштів на рахунку? КАРТКА G7

Дебетова картка	1
Кредитна картка	2
Будь-яка платіжна банківська картка	3
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88
ВІДМОВА	99

G9. Які з наведених на картці тверджень описують різницю між акцією та облігацією? КАРТКА G9. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Акція являє собою інвестицію у статутний фонд, а облігація – ні	1
Облігація може бути викуплена емітентом, а акція – ні	2
Прості акції не мають гарантованого рівня доходу, а облігації можуть давати фіксований чи змінний дохід	3
Облігації можна продати на вторинному ринку, а акції – ні	4
Власниками облігацій можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а акцій – лише інвестори – юридичні особи	5
Акції можна надавати у заставу, а облігації – ні	6
Різниця між акціями та облігаціями немає; це просто різні назви одних і тих самих інструментів	7
ІНШЕ (ЗАПИШІТЬ)	8
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	9
ВІДМОВА	10

G12. Якби Ваш друг попросив Вас виступити поручителем за його або її кредитом і Ви б погодились, яка відповідальність виникла б для Вас при цьому? КАРТКА G12. ОДНА ВІДПОВІДЬ

При цьому не виникає жодної майнової відповідальності, я просто зробив би гарний жест по відношенню до свого друга	1
При цьому виникає майнова відповідальність у випадку неспроможності мого друга виплатити позику	2
При цьому виникає як майнова, так і кримінальна відповідальність у випадку неспроможності мого друга виплатити позику	3
Моя відповідальність полягає в тому, що якщо мій друг не зможе розрахуватися, то у випадку мого звернення за кредитом, мені автоматично буде відмовлено в кредиті як особі, що не є надійною	4
ІНШЕ (ЗАПИШІТЬ)	5
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	6
ВІДМОВА	7

БЛОК 10. ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ

№1.1. Наскільки Ви згодні з наступними твердженнями. Використовуйте шкалу, від 1 – повністю згоден, до 5 – зовсім не згоден. КАРТКА №1.

ЗАЧИТАЙТЕ	1 Повністю згоден/а	2	3	4	5 Зовсім НЕ згоден/а
1. Мені важливо розуміти, на що витрачаються гроші з податків	1	2	3	4	5
2. Якщо є можливість уникнути сплату податків, цим варто скористатися	1	2	3	4	5
3. Ви погодитесь, якщо роботодавець запропонує Вам отримати частину Вашої зарплати в конверті	1	2	3	4	5

№1.2 Чи був у Вас досвід користування кредитом/кредитною картою банку або кредитної спілки?

так	1	ПЕРЕХІД НА №2
ні	2	
важко сказати/ не пам'ятаю	3	

№1.2.В. Яке з тверджень найкраще описує Вашу обізнаність про вашу кредитну історію? ЗАЧИТАЙТЕ

- 1...я не знаю, що таке кредитна історія
- 2...я знаю, що таке кредитна історія, але не знаю свій статус
- 3...я знаю свій статус

№2. До кого потрібно звертатися у випадку, якщо Ви постраждали від незаконної діяльності фінансової установи? ЗАЧИТАЙТЕ

- 1...Безпосередньо до фінансової установи, від дій якої постраждали
- 2...До суду
- 3...До Національного банку України
- 4...До іншої установи (вказіть якої саме) _____
- 5...НЕМАЄ СЕНСУ ЗВЕРТАТИСЯ ДО ЖОДНОЇ З УСТАНОВ, ВСЕ ОДНО Я НЕ ЗМОЖУ ВІДСТОЯТИ СВОЇ ПРАВА
- 6...ВАЖКО СКАЗАТИ

№3. Наскільки Ви згодні з наступними твердженнями. Використовуйте шкалу, від 1 – повністю згоден, до 5 – зовсім не згоден. КАРТКА №1.

ЗАЧИТАЙТЕ	1 Повністю згоден/а	2	3	4	5 Зовсім НЕ згоден/а
1. Мені цікаво дізнатися більше про те, як краще розпоряджатися фінансами	1	2	3	4	5
2. Батьки мають навчити дітей розпоряджатися грошима	1	2	3	4	5
3. Я вважаю, що дітей мають навчати користуванню грошима в школі	1	2	3	4	5
4. Я обговорюю з друзями та близькими питання користування грошима	1	2	3	4	5

ТЕПЕР Я ХОТІЛА БИ ПОСТАВИТИ ЩЕ КІЛЬКА ЗАПИТАНЬ ПРО ВАС І ВАШУ СІМ'Ю.

QD9. Яка у Вас освіта?

Друга вища освіта або аспірантура	1
Вища освіта – магістр (спеціаліст)	2
Вища освіта – бакалавр	3
Неповна вища (як мінімум три роки вищого навчального закладу)	4
Середня спеціальна освіта (технікум, ПТУ)	5
Повна середня освіта (11 класів)	6
Неповна середня освіта (9 класів)	7
Початкова школа	8
Немає офіційної освіти	9
Відмова	10

QD10. Який Ваш основний рід занять (статус і професійна сфера)? ІНТЕРВ'ЮЕР: ЗАЧИТАЙТЕ ЗВЕРХУ ВНИЗ, ЗУПИНІТЬСЯ ТА ЗАЗНАЧТЕ ПЕРШИЙ НАЗВАНИЙ РЕСПОНДЕНТОМ ВАРІАНТ

Самозайнятий [працюю на себе]	1
Найманий працівник (в тому числі держслужбовець)	2
Учень/Стажер/Інтерн	3
Займаюсь домашнім господарством	4
Шукаю роботу [безробітний]	5
На пенсії	6
Не в змозі працювати через хворобу чи погане здоров'я	7
Не працюю і не шукаю роботи	8
Студент	9
Інше	10
Не знаю	97
Відмова	99

QD13. Назвіть, будь ласка, Ваш особистий середньомісячний заробіток (включаючи вашу зарплату та гроші, які ви можливо отримали із інших джерел)? КАРТКА D5

До 3000 грн	1
Від 3001 до 5000 грн	2
Від 5001 до 10000 грн.	3
Від 10001 до 20000 грн.	4
Від 20001 до 30000 грн	5
Більше 30000 грн.	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88

D9. До якої з наступних груп населення Ви можете віднести себе (свою сім'ю) швидше за все? КАРТКА D9. ОДНА ВІДПОВІДЬ.

Ледве зводимо кінці з кінцями	1
Не вистачає коштів навіть на їжу	2
Вистачає коштів на їжу, але придбання одягу викликає фінансові труднощі	3
Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування (телевізор, холодильник) викликає труднощі	4
Можемо купувати товари тривалого користування, але не можемо дозволити собі дуже дорогі покупки, такі як автомобіль	5
Можемо дозволити собі дуже дорогі покупки, такі як квартира, дача та багато інших	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	88

